

Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking door Nederlandse banken

Een onderzoeksrapport voor de Eerlijke Bankwijzer

Profundo

economisch onderzoek

Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking door Nederlandse banken

Een onderzoeksrapport voor de Eerlijke Bankwijzer

DEFINITIEVE VERSIE: 19 mei 2010

**Jan Willem van Gelder
Denise Kouwenhoven**

**Profundo
Radarweg 60
1043 NT Amsterdam
Tel: 020-8208320
E-mail: profundo@profundo.nl
Website: www.profundo.nl**

Inhoudsopgave

Samenvatting	i
Inleiding	1
Hoofdstuk 1 Onderzoekopzet en methodologie	2
1.1 Onderzoeksdoel	2
1.2 Onderzoekopzet	2
1.3 Onderzoekperiode	2
1.4 Onderzoeksgroep	2
1.5 Definities	3
1.5.1 Duurzame en overige elektriciteitsopwekking	3
1.5.2 Elektriciteitsector	3
1.5.3 Producenten van elektriciteit	4
1.5.4 Producenten van productiemiddelen	4
1.5.5 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking	4
1.5.6 Investerings in de elektriciteitsector.....	5
1.5.7 Nadere afbakeningen	5
1.5.8 Investerings van banken en moederconcerns	6
1.5.9 Groenfonds en Groenbanken	6
1.6 Beoordelingsmethodiek	7
1.7 Gebruikte bronnen	7
1.8 Vervolgonderzoek	7
Hoofdstuk 2 Elektriciteitsinvesterings van de Nederlandse banken	9
2.1 Introductie	9
2.2 ABN AMRO Nederland	10
2.2.1 Profiel ABN AMRO Nederland.....	10
2.2.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking	10
2.2.3 Reactie ABN AMRO Nederland.....	11
2.3 Aegon Bank	12
2.3.1 Profiel Aegon Bank	12
2.3.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking	12
2.3.3 Reactie Aegon Bank	13
2.4 ASN Bank	13
2.4.1 Profiel ASN Bank	13
2.4.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking	13
2.4.3 Reactie ASN Bank	14
2.5 Fortis Bank Nederland	14
2.5.1 Profiel Fortis Bank Nederland.....	14
2.5.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking	15
2.5.3 Reactie Fortis Bank Nederland.....	15
2.6 Friesland Bank	16
2.6.1 Profiel Friesland Bank	16
2.6.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking	16

2.6.3	Reactie Friesland Bank	17
2.7	ING Bank.....	17
2.7.1	Profiel ING Bank	17
2.7.2	Investeringsen in duurzame elektriciteitsopwekking	17
2.7.3	Reactie ING Bank	18
2.8	Rabobank.....	18
2.8.1	Profiel Rabobank.....	18
2.8.2	Investeringsen in duurzame elektriciteitsopwekking	18
2.8.3	Reactie Rabobank.....	19
2.9	Robeco Direct.....	20
2.9.1	Profiel Robeco Direct	20
2.9.2	Investeringsen in duurzame elektriciteitsopwekking	20
2.9.3	Reactie Robeco Direct	21
2.10	SNS Bank.....	21
2.10.1	Profiel SNS Bank	21
2.10.2	Investeringsen in duurzame elektriciteitsopwekking	21
2.10.3	Reactie SNS Bank	22
2.11	SNS Regio Bank.....	23
2.11.1	Profiel SNS Regio Bank	23
2.11.2	Investeringsen in duurzame elektriciteitsopwekking	23
2.11.3	Reactie SNS Regio Bank	24
2.12	Triodos Bank.....	24
2.12.1	Profiel Triodos Bank.....	24
2.12.2	Investeringsen in duurzame elektriciteitsopwekking	24
2.12.3	Reactie Triodos Bank.....	25
2.13	Van Lanschot Bankiers.....	25
2.13.1	Profiel Van Lanschot Bankiers	25
2.13.2	Investeringsen in duurzame elektriciteitsopwekking	25
2.13.3	Reactie Van Lanschot Bankiers	25
Hoofdstuk 3	Ontwikkeling van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking	26
3.1	Introductie	26
3.2	Mondiale investeringen in duurzame energie	26
3.3	Nederlandse investeringen in duurzame energie	28
3.3.1	Ontwikkeling productiecapaciteit	28
3.3.2	Het Nederlandse investeringsklimaat	29
3.4	Benodigde investeringen in duurzame energie	31
3.4.1	Mondiale investeringen	31
3.4.2	Rol van Nederlandse banken	32
3.4.3	Vervolgonderzoek	33
Bijlage 1	Elektriciteitsbedrijven	34
Bijlage 2	Literatuurverwijzingen	42

Samenvatting

Met de Eerlijke Bankwijzer willen de initiatiefnemers - Oxfam Novib, Amnesty International, Milieudefensie, FNV Mondiaal en Dierenbescherming - maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) bevorderen bij Nederlandse banken met steun van de consument. Dit rapport bevat de resultaten van het tweede onderzoek in opdracht van de Eerlijke Bankwijzer naar de financieringspraktijk van de twaalf onderzochte banken. Hiermee is in kaart gebracht welk deel van de investeringen in elektriciteitsopwekking door de Nederlandse banken betrekking heeft op elektriciteitsopwekking met behulp van duurzame energiebronnen ("duurzame elektriciteitsopwekking"). Hoewel moet worden benadrukt dat een goed klimaatbeleid veel meer omvat dan alleen investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, beoogt dit onderzoek een indicatie te geven van de mate waarin de banken hun verantwoordelijkheid nemen bij het tegengaan van klimaatverandering. Het gaat in dit onderzoek om een nulmeting van de huidige stand van zaken. Dat betekent dat wel gegevens worden verzameld en gepresenteerd, maar dat geen waardeoordeel aan deze cijfers wordt gegeven.

Investerings Nederlandse banken

Per bank is de verhouding vastgesteld tussen hun investeringen in elektriciteit opgewekt met behulp van duurzame energiebronnen en hun investeringen in de gehele elektriciteitssector, in de afgelopen drie jaar (begin 2007 tot eind 2009). Investerings in elektriciteitsproductie, maar ook in elektriciteitsproductiemiddelen (gasturbines, windmolens, zonnecellen, etc.) zijn daarbij meegerekend. Verschillende vormen van investeringen werden meegewogen:

- Projectfinanciering en andere vormen van geormerkte financiering voor investeringen in de elektriciteitssector: volledig meegerekend;
- Algemene leningen en andere vormen van bedrijfsfinanciering: meegerekend naar rato van het aandeel van (duurzame) elektriciteit in de activiteiten van het gefinancierde bedrijf;
- Beleggingen in aandelen en obligaties: meegerekend naar rato van het aandeel van (duurzame) elektriciteit in de activiteiten van het bedrijf waarin wordt belegd.

De gegevens over deze vormen van investeringen in de afgelopen drie jaar zijn door de onderzochte banken zelf aangeleverd, waarna deze gegevens zijn onderzocht op redelijkheid. De verantwoordelijkheid om vast te stellen dat de gegevens juist en volledig zijn, ligt bij de banken zelf. Alle twaalf banken hebben meegewerkt aan dit onderzoek, op Van Lanschot Bankiers na. Ondanks eerdere toezeggingen heeft Van Lanschot Bankiers geen investeringsgegevens aangeleverd, waardoor het voor ons onmogelijk is om voor deze bank onderzoeksresultaten te presenteren.

Om voor iedere bank het aandeel investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking vast te stellen, zijn alle vormen van investeringen gecombineerd en verwerkt in het volgende criterium:

$$\frac{\text{Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking} * 100\%}{\text{Investerings in de elektriciteitssector}}$$

Deze verhouding - uitgedrukt in een percentage - is voor iedere bank berekend en weergegeven in Tabel 1. Daarnaast zijn in Tabel 1 de absolute bedragen van de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking vermeld.

Tabel 1 Investerings in duurzame elektriciteit per bank

Bank	Investering in duurzame elektriciteitsopwekking	Investering in de totale elektriciteitssector	Verhoudingen
ABN AMRO Nederland	€ 93,9 miljoen	€ 104,6 miljoen	90%
Aegon Bank	€ 2,5 miljoen	€ 23,6 miljoen	11%
ASN Bank	€ 114,3 miljoen	€ 114,3 miljoen	100%
Fortis Bank Nederland	€ 153,2 miljoen	€ 331,7 miljoen	46%
Friesland Bank	€ 15,2 miljoen	€ 41,5 miljoen	37%
ING Bank	€ 949,8 miljoen	€ 3.756,0 miljoen	25%
Rabobank	€ 967,9 miljoen	€ 1.178,6 miljoen	82%
Robeco Direct	€ 0,1 miljoen	€ 0,7 miljoen	13%
SNS Bank	€ 0	€ 0	–
SNS Regio Bank	€ 0	€ 0	–
Triodos Bank	€ 599,9 miljoen	€ 599,9 miljoen	100%
Van Lanschot Bankiers	Niet aangeleverd	Niet aangeleverd	Onbekend
Totaal	€ 2.896,8 miljoen	€ 6.150,9 miljoen	47%

Bovenstaande onderzoeksuitkomsten vormen de resultaten van een nulmeting. Over twee jaar in 2012 zal de Eerlijke Bankwijzer een vervolgonderzoek uitvoeren om te beoordelen of de Nederlandse banken voldoende investeren in duurzame elektriciteitsopwekking, in absolute zin en als percentage van hun totale investeringen in de elektriciteitssector. Hiertoe zal door de projectgroep Eerlijke Bankwijzer een meetlat worden ontwikkeld, waarbij rekening zal worden gehouden met de internationale en Nederlandse situatie op het gebied van investeringen in duurzame elektriciteit.

Internationale en Nederlandse situatie

De totale wereldwijde investeringen in de ontwikkeling van technologie en de productie van middelen ten behoeve van duurzame elektriciteitsopwekking nemen jaarlijks significant toe. In 2008 bereikten deze investeringen een niveau van US\$ 101,9 miljard, bijna zeven maal zoveel als in 2004. Dit betreft wereldwijde investeringen door alle soorten partijen, dus niet alleen door banken, maar ook door overheden en het bedrijfsleven.

Regionaal gezien is Europa steeds de dominante investeerder in duurzame energiebronnen geweest - met jaarlijkse investeringen van 40 tot 50% van de totale jaarlijkse investeringen - gevolgd door Noord-Amerika en Azië. In Europa neemt vooral Spanje een groot deel van de investeringen voor haar rekening, terwijl de groei in Azië aan China en India is toe te wijzen.

De Nederlandse investeringen blijven achter bij deze trend. De productiecapaciteit voor windenergie en fotovoltaïsch zonne-energie groeit in Nederland veel minder snel dan in de rest van Europa. Door verschillende studies en belangenorganisaties wordt dit met name geweten aan het gebrek aan stabiliteit en betrouwbaarheid in het Nederlandse overheidsbeleid ten aanzien van duurzame energie. Vele deskundigen pleiten in dit kader voor het Duitse feed-in systeem, dat een vaste afzetprijs voor duurzame energie garandeert.

Benodigde investeringen

De wereldwijde energiebehoefte zal de komende jaren sterk toenemen. Om tegelijkertijd de mondiale temperatuurstijging te beperken tot maximaal 2°C - wat volgens het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) noodzakelijk wordt geacht - is volgens het International Energy Agency (IEA) van de OESO in de periode 2007-2030 een cumulatieve investering van US\$ 10.400 miljard in elektriciteitsopwekking nodig. Daarvan zal US\$ 6.900 miljard betrekking zal moeten hebben op capaciteitsuitbreiding voor duurzame elektriciteitsopwekking en in verhoging van de energie-efficiëntie. Dit betekent dat in de periode 2007-2030 gemiddeld 66% van de mondiale investeringen in elektriciteitsopwekking betrekking moet hebben op investeringen in elektriciteitsopwekking met duurzame bronnen.

Dit percentage is nodig voor alle mondiale investeringen, door alle betrokken partijen - overheden, bedrijven, banken en anderen - samen. Ook van (Nederlandse) banken mag verwacht worden dat in de periode 2007-2030 minimaal 66% van hun investeringen in de elektriciteitssector bestaat uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. De Eerlijke Bankwijzer zal de komende twee jaar een meetlat ontwikkelen om te beoordelen of de Nederlandse banken in 2012 voldoende op weg zijn om dit gemiddelde percentage over de periode 2007-2030 te halen. Het genoemde percentage van 66% zal richtinggevend zijn, maar bij het ontwikkelen van de meetlat zal rekening gehouden worden met internationale ontwikkelingen en met de ontwikkeling van het Nederlandse investeringsklimaat waar veel banken voor hun leningen (maar niet voor hun beleggingen) mede van afhankelijk zijn. Anders dan bij de nulmeting in dit onderzoek, zullen in het vervolgonderzoek in 2012 de investeringen van de banken in duurzame elektriciteitsopwekking wel expliciet worden vergeleken en beoordeeld.

Inleiding

De Eerlijke Bankwijzer (www.eerlijkebankwijzer.nl) vergelijkt de twaalf belangrijkste aanbieders van particuliere betaal- en spaarrekeningen op de Nederlandse markt. Met de Eerlijke Bankwijzer willen de initiatiefnemers - Oxfam Novib, Amnesty International, Milieudefensie, FNV Mondiaal en Dierenbescherming - maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) bevorderen bij Nederlandse banken met steun van de consument. Door het beleid en de financieringspraktijk van de banken te vergelijken moet de Eerlijke Bankwijzer concurrentie op MVO stimuleren: een proces dat leidt tot het formuleren en in de praktijk brengen van steeds beter beleid op het gebied van belangrijke duurzaamheidsthema's.

Dit rapport bevat de resultaten van het tweede onderzoek in opdracht van de Eerlijke Bankwijzer naar de financieringspraktijk van de twaalf onderzochte banken. Hiermee is in kaart gebracht welk deel van de investeringen in elektriciteitsopwekking door de Nederlandse banken, betrekking heeft op elektriciteitsopwekking met behulp van duurzame energiebronnen ("duurzame elektriciteitsopwekking"). Hoewel moet worden benadrukt dat een goed klimaatbeleid veel meer omvat dan alleen investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, beoogt dit onderzoek een indicatie te geven van de mate waarin de banken hun verantwoordelijkheid nemen bij het tegengaan van klimaatverandering.

De opbouw van dit rapport is als volgt: in Hoofdstuk 1 wordt de onderzoeksopzet en methodologie besproken. Hoofdstuk 2 bevat de onderzoeksresultaten voor de onderzochte twaalf Nederlandse banken. Hoofdstuk 3 gaat verder in op mondiale en Nederlandse investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, waarmee de onderzoeksresultaten in perspectief worden geplaatst.

Een samenvatting van de resultaten van dit onderzoek vindt u op de eerste pagina's van dit rapport.

Met dank aan

De auteurs van dit rapport willen Martijn Lodewijkx bedanken voor zijn bijdrage aan een eerdere versie van paragraaf 3.3.

Hoofdstuk 1 Onderzoeksopzet en methodologie

1.1 Onderzoeksdoel

Het doel van dit onderzoek is te bepalen welk deel van de investeringen in elektriciteitsopwekking door de banken die in de Eerlijke Bankwijzer worden onderzocht, betrekking heeft op duurzame elektriciteitsopwekking. Hoewel moet worden benadrukt dat een goed klimaatbeleid veel meer omvat dan alleen investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, beoogt dit onderzoek een indicatie te geven van de mate waarin de banken hun verantwoordelijkheid nemen bij het tegengaan van klimaatverandering.

Het onderzoek is bedoeld als een nulmeting van het huidige investeringsniveau van de Nederlandse banken. Over twee jaar zal een vervolgonderzoek worden uitgevoerd om te kunnen beoordelen welke progressie de banken hebben gemaakt ten aanzien van hun investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking.

1.2 Onderzoeksopzet

Het onderzoek richt zich op het per bank vaststellen van de verhouding tussen investeringen in elektriciteit opgewekt met behulp van duurzame energiebronnen, ten opzichte van alle investeringen in de elektriciteitssector, in de afgelopen drie jaar. In paragraaf 1.5 is nader gedefinieerd wat hieronder wordt verstaan.

Aan de betrokken banken is verzocht om de benodigde gegevens aan te leveren. Meer details hieromtrent zijn opgenomen in paragraaf 1.7.

1.3 Onderzoekperiode

Het onderzoek heeft betrekking op de periode van 1 januari 2007 tot en met 31 december 2009. Het onderzoek richt zich op alle nieuwe investeringen verstrekt in deze periode, zoals verder verduidelijkt in paragraaf 1.5.7.

1.4 Onderzoeksgroep

De banken die in de Eerlijke Bankwijzer worden onderzocht zijn:

- ABN AMRO Nederland
- Aegon Bank
- ASN Bank
- Fortis Bank Nederland
- Friesland Bank
- ING Bank
- Rabobank
- Robeco Direct
- SNS Bank
- SNS Regio Bank
- Triodos Bank
- Van Lanschot Bankiers

Meer details omtrent deze banken zijn opgenomen in Hoofdstuk 2.

1.5 Definities

1.5.1 Duurzame en overige elektriciteitsopwekking

Onder duurzame elektriciteitsopwekking worden alle vormen van elektriciteitsopwekking verstaan die bijdragen aan het tegengaan van klimaatverandering en die geen nieuwe sociale en milieuproblemen veroorzaken. Het verminderen van CO₂ emissies heeft een zeer hoge prioriteit, maar mag er niet toe leiden dat gekozen wordt voor controversiële alternatieve energiebronnen:

- Kernenergie als basis voor elektriciteitsopwekking is vanwege de grote risico's voor gezondheid en milieu zeer controversieel. Op basis van het voorzorgsprincipe is financiering van kernenergie daarom ongewenst.
- Grootschalige waterkrachtdammen, die vaak complete ecosystemen beschadigen en de rechten van de lokale bevolking schenden, zijn in principe ook ongewenst. Kleinschalige waterkracht- en run-of-river projecten zijn wel als duurzaam te bestempelen.
- De productie van biomassa voor elektriciteitsopwekking gaat vaak hand in hand met ernstige sociale- en milieuproblemen en moet daarom aan strenge voorwaarden voldoen. Biomassa kan nooit een groot deel van het gebruik van fossiele energiebronnen vervangen zonder de biodiversiteit, de landrechten van inheemse volken en de mondiale voedselproductie te bedreigen. Als het gaat om elektriciteit uit biomassa, valt alleen elektriciteitsopwekking met niet-voedingsgewassen, restproducten uit bosbouw en landbouw, en afval als energiebron duurzaam te noemen.

Op basis van bovenstaande overwegingen en een brede consensus onder milieuorganisaties over welke energievormen duurzaam genoemd kunnen worden, verstaat dit onderzoek onder duurzame elektriciteitsopwekking, elektriciteitsopwekking op basis van:

- zonne-energie;
- windenergie;
- aardwarmte;
- getijdenenergie;
- kleinschalige waterkracht (run-of-river projecten met max. damhoogte van 15 meter en/of max. vermogen van 20 MW);
- niet-voedingsgewassen;
- restproducten uit bosbouw en landbouw;
- afval.

Alle overige vormen van elektriciteitsopwekking worden aangeduid als overige elektriciteitsopwekking.

1.5.2 Elektriciteitsector

De elektriciteitsector omvat voor dit onderzoek:

1. producenten van elektriciteit overeenkomstig code 35.11 van de Standaard Bedrijfsindeling 2008 van het CBS;¹
2. producenten van productiemiddelen ten behoeve van elektriciteitsopwekking (kolencentrales, gasturbines, zonnecollectoren, windmolens, etc.).

Bedrijven die niet actief zijn in de productie van elektriciteit en/of productiemiddelen ten behoeve van elektriciteitsopwekking, maar bijvoorbeeld in het beheer en de exploitatie van transportnetten voor elektriciteit, de distributie van elektriciteit via leidingen en de handel in elektriciteit via leidingen, vallen niet onder de elektriciteitsector.

Bijlage 1 bevat een overzicht van beursgenoteerde bedrijven die aan bovenstaande definitie voldoen. Dit overzicht is niet uitputtend, maar omvat wel de belangrijkste beursgenoteerde bedrijven in deze sector. Daarnaast zijn er nog tal van niet-beursgenoteerde elektriciteitsbedrijven, waarvan de belangrijkste Nederlandse bedrijven ook in Bijlage 1 zijn opgenomen vanuit de veronderstelling dat Nederlandse banken relatief vaak relaties met deze bedrijven zullen hebben.

1.5.3 Producenten van elektriciteit

In Bijlage 1 is per producent van elektriciteit een percentage duurzame elektriciteit en een percentage overige elektriciteit aangegeven. Deze percentages zijn als volgt berekend:

- Duurzame elektriciteit is het aandeel van het balanstotaal dat bestemd is voor duurzame elektriciteitsopwekking, conform de definitie in paragraaf 1.5.1.
- Overige elektriciteit is het aandeel van het balanstotaal dat bestemd is voor overige elektriciteitsopwekking, conform de definitie in paragraaf 1.5.1.

Er is hier primair gekozen voor het aandeel in het balanstotaal, omdat dit de meest directe relatie heeft met investeringen. Indien voor een bepaald bedrijf de onderverdeling van het balanstotaal in duurzame en overige elektriciteitsopwekking niet beschikbaar is, wordt gekeken naar het aandeel in de omzet dat met (duurzame en overige) elektriciteitsopwekking is gegenereerd.

1.5.4 Producenten van productiemiddelen

In Bijlage 1 is per producent van productiemiddelen ten behoeve van elektriciteitsopwekking een percentage duurzame elektriciteit en een percentage overige elektriciteit aangegeven. Deze percentages zijn als volgt berekend:

- Duurzame elektriciteit is het aandeel van het balanstotaal dat bestemd is voor de productie van productiemiddelen ten behoeve van duurzame elektriciteitsopwekking (zonnecollectoren, windmolens, etc.).
- Overige elektriciteit is het aandeel van het balanstotaal dat bestemd is voor de productie van productiemiddelen ten behoeve van overige elektriciteitsopwekking (kolencentrales, gasturbines, etc.).

Er is hier primair gekozen voor het aandeel in het balanstotaal, omdat dit de meest directe relatie heeft met investeringen. Indien voor een bepaald bedrijf de onderverdeling van het balanstotaal in productiemiddelen ten behoeve van duurzame en overige elektriciteitsopwekking niet beschikbaar is, wordt gekeken naar het aandeel in de omzet dat met de verkoop van (duurzame en overige) productiemiddelen ten behoeve van elektriciteitsopwekking is gegenereerd.

1.5.5 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking zijn als volgt gedefinieerd en meegeteld:

- *Projectfinanciering en andere vormen van geormerkte financiering voor duurzame elektriciteitsopwekking:* deze investeringen zijn volledig meegeteld als de financiering is bestemd voor duurzame elektriciteitsopwekking en/of de productie van middelen ten behoeve van duurzame elektriciteitsopwekking.
- *Algemene leningen en andere vormen van kredietverlening aan elektriciteitsbedrijven:* deze investeringen zijn meegeteld naar rato van het percentage duurzame elektriciteit van het betreffende elektriciteitsbedrijf, zoals weergegeven in Bijlage 1.

- *Beleggingen in aandelen en obligaties van elektriciteitsbedrijven:* deze investeringen zijn meegeteld naar rato van het percentage duurzame elektriciteit van het betreffende elektriciteitsbedrijf, zoals weergegeven in Bijlage 1.

Bovenstaande investeringen vallen alleen binnen het onderzoek als deze met eigen geld van de bank zijn gedaan, dus geld dat bij de bank op de balans staat. Investerings met geld van derden (via beleggingsfondsen, mandaten en andere vormen van vermogensbeheer) zijn in dit onderzoek niet beoordeeld.

1.5.6 Investerings in de elektriciteitsector

Investerings in de elektriciteitsector betreft de som van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking en investeringen in overige elektriciteitsopwekking. Investerings in de elektriciteitsector zijn als volgt gedefinieerd en meegeteld:

- *Projectfinanciering en andere vormen van geormerkte financiering voor elektriciteitsopwekking:* deze investeringen zijn volledig meegeteld als de financiering is bestemd voor elektriciteitsopwekking en/of de productie van middelen ten behoeve van elektriciteitsopwekking.
- *Algemene leningen en andere vormen van kredietverlening aan elektriciteitsbedrijven:* deze investeringen zijn meegeteld naar rato van het percentage elektriciteit van het betreffende elektriciteitsbedrijf, zoals weergegeven in Bijlage 1.
- *Beleggingen in aandelen en obligaties van elektriciteitsbedrijven:* deze investeringen zijn meegeteld naar rato van het percentage elektriciteit van het betreffende elektriciteitsbedrijf, zoals weergegeven in Bijlage 1.

Bovenstaande investeringen vallen alleen binnen het onderzoek als deze met eigen geld van de bank zijn gedaan, dus geld dat bij de bank op de balans staat. Investerings met geld van derden (via beleggingsfondsen, mandaten en andere vormen van vermogensbeheer) zijn in dit onderzoek niet beoordeeld.

1.5.7 Nadere afbakeningen

Voor zowel investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking (paragraaf 1.5.5) als investeringen in de elektriciteitsector (paragraaf 1.5.6) gelden de volgende nadere afbakeningen en definities:

- Bij projectfinancieringen is de overeengekomen leningsomvang als investering meegenomen op de datum waarop de lening is ondertekend;
- Als een bank een reeds afgesloten projectfinanciering overneemt van een andere bank, is deze overname niet als investering door de overnemende bank meegeteld;
- Voor algemene leningen zijn niet de gestelde limieten meegeteld, maar de bedragen die daadwerkelijk zijn uitgeleend gedurende (een deel van) de periode 2007-2009. Hierbij is uitgegaan van de leningsbedragen die uitstonden op 31 december 2009 verminderd met de bedragen die uitstonden op 1 januari 2007. Het kan hier ook gaan om leningen die zijn verstrekt binnen een leningscontract dat al vóór 1 januari 2007 was ondertekend. Alleen de leningbedragen die in de periode 2007-2009 daadwerkelijk zijn uitgeleend, zijn echter meegeteld.

- Met betrekking tot beleggingen is gekeken naar de netto toe- of afname in de periode 2007-2009. Dit betekent dat de investeringen in (duurzame) elektriciteitsbedrijven via beleggingen voor eigen rekening zijn berekend door per bedrijf het aantal aandelen en obligaties waarin de bank op 31 december 2009 had belegd, te verminderen met het aantal aandelen en obligaties waarin de bank op 1 januari 2007 had belegd. De netto toe- of afname van het aantal aandelen en obligaties is vervolgens vermenigvuldigd met de gemiddelde koers van het aandeel of de obligatie over de periode 2007-2009. Per aandeel of obligatie is zo een (des)investeringsbedrag berekend;
- Projectfinancieringen zijn toegerekend aan de categorieën “investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking” en “investeringen in de elektriciteitsector” op basis van het type project dat wordt gefinancierd en de definities in paragraaf 1.5.1.
- Algemene financieringen en beleggingen zijn toegerekend aan de categorieën “investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking” en “investeringen in de elektriciteitsector” op basis van de percentages die in Bijlage 1 bij de verschillende bedrijven staan vermeld. Voor (niet-beursgenoteerde) bedrijven die niet in Bijlage 1 staan vermeld zijn in overleg tussen de bank en Profundo schattingen gemaakt.

1.5.8 Investerings van banken en moederconcerns

Het onderzoek richt zich op de investeringen van banken die actief zijn op de Nederlandse markt. Alle investeringen van deze banken in binnen- en buitenland - inclusief alle zuster-, moeder- en dochterbedrijven die ook als bank actief zijn - zijn meegenomen (rekening houdend met de criteria in de voorgaande paragrafen). Als de bank behoort tot een groter concern dat ook andere activiteiten ontplooit, bijvoorbeeld verzekeren, zijn de investeringen van de zuster- en moederbedrijven die andere activiteiten ontplooiën in principe niet meegenomen.

1.5.9 Groenfondsen en Groenbanken

Banken kunnen investeren in (duurzame) elektriciteitsopwekking met hun eigen geld (dat op de balans staat) of met geld van derden (via beleggingsfondsen, mandaten en andere vormen van vermogensbeheer). Omdat bij deze twee vormen van investering een verschil bestaat in de verantwoordelijkheid die banken hebben, zijn in dit onderzoek alleen de investeringen met eigen geld beoordeeld en de investeringen voor derden niet.

Een uitzondering op dit laatste betreft de investeringen door Nederlandse banken in het kader van de *Regeling groenprojecten*, opgezet door de Nederlandse overheid. Met deze regeling beoogt de overheid het financieren van zogenaamde groenprojecten aantrekkelijk te maken door spaarders en beleggers die geld beschikbaar stellen aan een erkend(e) *Groenfonds* of *Groenbank*, een belastingvoordeel te geven. Dit fonds of deze bank kan met dat geld een lening met een lager rentetarief verstrekken voor een duurzaam gebouwde woning, een windturbinepark of een biologisch landbouwbedrijf.²

Sommige banken hebben in dit kader als dochtermaatschappij een *Groenbank* opgezet, zodat de uitgezette leningen en ontvangen gelden bij de bank op de balans staan, het risico bij de bank ligt en de investeerders een vaste rente krijgen. Andere banken hebben op basis van de *Regeling groenprojecten* een *Groenfonds* opgezet, dat meer functioneert als een beleggingsfonds. De vergoeding die de beleggers in deze fondsen ontvangen, hangt af van de resultaten van het fonds.

Omdat het hier één overheidsregeling betreft die het alle banken makkelijker maakt om te investeren in duurzame energie, worden in het kader van dit onderzoek de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking van zowel de *Groenbanken* als de *Groenfondsen* meegenomen.

1.6 Beoordelingsmethodiek

Om voor iedere bank het aandeel investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking te meten, is voor één, duidelijk criterium gekozen:

$$\frac{\text{Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking} * 100\%}{\text{Investerings in de elektriciteitsector}}$$

Deze verhouding - uitgedrukt in een percentage - is voor iedere bank berekend en wordt in dit rapport vermeld. Het percentage is de uitkomst van een breuk. De teller en de noemer van deze breuk zijn als volgt gedefinieerd:

- *Teller*: alle investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking (volgens de definitie van paragraaf 1.5.5) van de bank met eigen middelen en via zijn Groenfonds of Groenbank in de periode 1 januari 2007 tot en met 31 december 2009.
- *Noemer*: alle investeringen in de elektriciteitsector (volgens de definitie in paragraaf 1.5.6) van de bank met eigen middelen en via zijn Groenfonds of Groenbank in de periode 1 januari 2007 tot en met 31 december 2009.

Berekende percentages zullen naar boven worden afgerond naar gehele percentages. Daarnaast zijn in het rapport per bank de absolute bedragen van de investeringen vermeld.

1.7 Gebruikte bronnen

Ten behoeve van de uitvoering van het onderzoek is van de onderzochte banken gevraagd de volgende gegevens aan te leveren over hun investeringen in de producenten van elektriciteit en producenten van elektriciteitsproductiemiddelen met eigen geld en via *Groenbanken* en *Groenfondsen* in de periode 1 januari 2007 tot en met 31 december 2009:

- Projectfinanciering en andere vormen van geormerkte financiering voor alle vormen van elektriciteitsopwekking;
- Algemene financiering en andere vormen van kredietverlening aan elektriciteitsbedrijven en producenten van productiemiddelen;
- Beleggingen in aandelen en obligaties van elektriciteitsbedrijven en producenten van productiemiddelen.

De aangeleverde gegevens zijn onderzocht op redelijkheid. De verantwoordelijkheid om vast te stellen dat de gegevens juist en volledig zijn, ligt bij de banken zelf. De aangeleverde gegevens zijn niet gecontroleerd door een interne of externe accountant.

De banken hebben de gelegenheid gehad om op het concept rapport te reageren, maar niet alle banken hebben daar gebruik van gemaakt. Op basis van de reacties zijn sommige bevindingen en formuleringen aangepast.

1.8 Vervolgonderzoek

Na overleg met de twaalf banken die in de Eerlijke Bankwijzer worden beoordeeld, is door de initiatiefnemers van de Eerlijke Bankwijzer besloten om dit onderzoek als een nulmeting te beschouwen. Dat betekent dat wel gegevens worden verzameld en gepresenteerd ten aanzien van de investeringen van de banken in duurzame elektriciteitsopwekking in de afgelopen drie jaar, maar dat geen waardeoordeel aan deze cijfers wordt gegeven. Over twee jaar zullen de initiatiefnemers van de Eerlijke Bankwijzer een vervolgonderzoek laten uitvoeren om te beoordelen of de Nederlandse banken voldoende investeren in duurzame elektriciteitsopwekking (in absolute zin en als percentage van hun totale

investeringen in de elektriciteitssector). Hiertoe zal door de projectgroep Eerlijke Bankwijzer een meetlat worden uitgewerkt om te bepalen waar de Nederlandse banken bij het vervolgonderzoek moeten staan, wat betreft het aandeel van hun investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking ten opzichte van hun totale investeringen in de elektriciteitssector, om hun lange termijn doelstelling te bereiken. Bij dit vervolgonderzoek zullen de inspanningen van de banken op dit gebied wel expliciet worden vergeleken en beoordeeld.

Voor meer details wordt verwezen naar paragraaf 3.4.3.

Hoofdstuk 2 Elektriciteitsinvesteringen van de Nederlandse banken

2.1 Introductie

In de volgende paragrafen worden de investeringen in (duurzame) elektriciteitsopwekking van twaalf Nederlandse banken geanalyseerd.³ Tabel 2 geeft een overzicht van deze banken.

Tabel 2 Overzicht onderzochte banken per 31 december 2009

Bank	Onderdeel van	Balanstotaal (in € miljard)	Spaartegoeden (in € miljard)	Investeert vooral in
ABN AMRO Nederland		201,8	143,8	Leningen aan bedrijven, hypotheke
Aegon Bank	Aegon Groep ¹	5,1	4,8	Obligaties, aandelen, andere beleggingen
ASN Bank	SNS Reaal ²	6,7	6,3	Obligaties, leningen aan semi-overheid
Fortis Bank Nederland		189,8	61,4	Leningen aan bedrijven, hypotheke
Friesland Bank		11,0	5,5	Leningen aan bedrijven, hypotheke
ING Bank	ING Groep ³	882,1	477,6	Leningen aan bedrijven, hypotheke, obligaties
Rabobank en Robeco Direct	Rabobank Groep ⁴	607,7	286,3	Leningen aan bedrijven, hypotheke, staatsobligaties
SNS Bank en SNS Regio Bank	SNS Reaal ⁵	73,3	18,1	Hypotheke
Triodos Bank ⁶		2,4	2,1	Leningen aan bedrijven, staatsobligaties
Van Lanschot Bankiers		21,3	13,4	Hypotheke, leningen aan particulieren

In de volgende paragrafen worden de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking van deze tien bankgroepen weergegeven in absolute bedragen en als percentage van de totale investeringen in de elektriciteitssector. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen de volgende investeringsvormen:

- A. Projectfinanciering
- B. Bedrijfsfinanciering
- C. Beleggingen voor eigen rekening (aandelen en obligaties)

1 Cijfers hebben betrekking op Aegon Bank per 31 december 2008.

2 Cijfers hebben betrekking op ASN Bank.

3 Cijfers hebben betrekking op ING Bank.

4 Cijfers hebben betrekking op Rabobank Groep.

5 Cijfers hebben betrekking op SNS Retail Bank, maar zijn exclusief ASN Bank.

6 Cijfers hebben betrekking op 31 december 2008.

2.2 ABN AMRO Nederland

2.2.1 Profiel ABN AMRO Nederland

ABN AMRO was tot oktober 2007 een grote, internationaal actieve, Nederlandse bank. In die maand werden alle activiteiten van ABN AMRO echter overgenomen door RFS Holdings, een samenwerkingsverband van Fortis (België/Nederland), Royal Bank of Scotland (Groot-Brittannië) en Santander (Spanje). Het was de bedoeling dat de verschillende onderdelen van ABN AMRO tussen de drie banken zouden worden verdeeld. Fortis zou de onderdelen Private Banking, Asset Management en de Business Unit Nederland van ABN AMRO overnemen.⁴

Als eerste stap werd ABN AMRO Asset Management in april 2008 afgesplitst van RFS Holdings en geïntegreerd in de vermogensbeheertak van Fortis. De verdere opsplitsing van ABN AMRO liep echter vertraging op toen Fortis in het najaar van 2008 door de financiële crisis in grote problemen kwam. Fortis werd nu zelf opgesplitst en in oktober 2008 nam de Nederlandse overheid Fortis Bank Nederland (Holding) NV, de Nederlandse verzekeringsactiviteiten van Fortis en het aandeel van Fortis in RFS Holdings over.⁵ RBS en Santander bleven ondertussen aandeelhouder van RFS Holdings en werkten verder aan de afsplitsing van de activiteiten die zij hebben gekocht. De Nederlandse overheid werd verantwoordelijk voor de afsplitsing van ABN AMRO Nederland en ABN AMRO Private Banking uit RFS Holdings. Op 6 februari 2010 werd hierin een nieuwe stap gezet door het juridisch afscheiden van deze onderdelen uit RFS Holdings, waardoor ABN AMRO Bank weer een aparte bank met een eigen banklicentie is geworden.⁶

In november 2008 maakte de Nederlandse overheid bekend dat zij ernaar streeft om ABN AMRO Nederland te integreren met Fortis Bank Nederland. De leiding van de nieuwe bank kwam in handen van oud-minister Gerrit Zalm van Financiën.⁷ In februari 2009 werd vervolgens een transitieteam benoemd voor de integratie van de twee banken.⁸ Deze integratie zal in 2010 definitief doorgang vinden. Vanaf april 2010 zullen kantoren van Fortis en ABN AMRO worden samengevoegd en zal de naam Fortis Bank Nederland geleidelijk uit het straatbeeld verdwijnen. Een juridische fusie tussen de twee banken staat gepland voor de tweede helft van 2010. Het merendeel van de integratie zal naar verwachting in 2012 zijn afgerond.⁹

ABN AMRO Nederland heeft in Nederland ruim 22.000 medewerkers en bijna 650 kantoren.¹⁰ Het balanstotaal van de bank bedroeg eind 2009 € 201,8 miljard,¹¹ waarvan € 143,8 miljard¹² bestond uit spaartegoeden.

2.2.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

ABN AMRO Groenbank - een onderdeel van ABN AMRO Nederland - heeft in de periode 2007-2009 voor € 93,9 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Daarnaast heeft ABN AMRO Nederland in de periode 2007-2009 voor € 10,7 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.¹³

B. Bedrijfsfinanciering

ABN AMRO Nederland heeft in de periode 2007-2009 geen algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.¹⁴

C. Beleggingen voor eigen rekening

ABN AMRO Nederland heeft in de periode 2007-2009 niet belegd in aandelen of obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.¹⁵

In Tabel 3 zijn voor ABN AMRO Nederland per investeringscategorie samengevat de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitssector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen.

Tabel 3 Elektriciteitsinvesteringen ABN AMRO Nederland

Investeringscategorie	Investerings in duurzame elektriciteit	Investerings in de totale elektriciteitssector	Verhouding duurzaam/totaal
Projectfinanciering	€ 93,9 miljoen	€ 104,6 miljoen	90%
Bedrijfsfinanciering	–	–	–
Beleggingen voor eigen rekening	–	–	–
Totaal	€ 93,9 miljoen	€ 104,6 miljoen	90%

2.2.3 Reactie ABN AMRO Nederland

Vanaf 1 april 2010 zijn ABN AMRO en Fortis Bank Nederland ondergebracht in één holding, ABN AMRO Group NV. In de tweede helft van 2010 zullen ABN AMRO en Fortis Bank Nederland fuseren tot één bank. Tot die tijd werken beide banken binnen de holding nog als zelfstandige banken. Daar waar dit mogelijk is, zullen de banken al gezamenlijk optreden. Duurzaamheid is zo'n terrein waar samen wordt opgetrokken. Deze reactie geldt dan ook voor ABN AMRO en Fortis Bank Nederland gezamenlijk.

ABN AMRO en Fortis Bank Nederland ondersteunen gezamenlijk het praktijkonderzoek van de Eerlijke Bankwijzer naar duurzame elektriciteitsopwekking.

De wijzigingen die zich de afgelopen jaren binnen ABN AMRO en Fortis Bank Nederland hebben voorgedaan, hebben ook gevolgen gehad voor de (duurzame) energieportefeuille van beide banken. ABN AMRO heeft zich in de periode 2007-2009 via haar dochters ABN AMRO Groenbank en Amstel Lease toegelegd op projectfinanciering voor duurzame elektriciteitsopwekking. In dezelfde periode heeft ABN AMRO geen corporate loans aan energiebedrijven vertrekt en geen aandelen of obligaties voor eigen rekening aangehouden. Fortis Bank Nederland heeft in de periode 2007-2009 zowel corporate loans als projectfinanciering voor duurzame elektriciteitsopwekking verstrekt. Ook Fortis Bank Nederland heeft in de onderzoeksperiode geen aandelen of obligaties voor eigen rekening aangehouden.

We zijn niet ontevreden over de resultaten van het praktijkonderzoek. Binnen onze duurzaamheidsstrategie is het faciliteren van de transitie naar een duurzame en zuinige economie een van de speerpunten. We doen dan ook wat in ons vermogen ligt om projecten en infrastructuur voor duurzame energie (en energiebesparing) te financieren. We hopen hiermee een bijdrage te kunnen leveren aan het bereiken van de doelstellingen voor duurzame energie die in Nederland en in Europees verband zijn vastgesteld. Hiervoor is samenwerking tussen de verschillende stakeholders - overheid, bedrijfsleven, financiële instellingen - van groot belang.

Een goed voorbeeld van dit laatste is WarmCO₂, een grootschalig duurzaam energieproject dat ABN AMRO in 2009 met 25 miljoen euro heeft gefinancierd. Bij de ondertekening van die financiering gaf Joop Wijn, die binnen ABN AMRO verantwoordelijk is voor zakelijke relaties, aan: *“Duurzaamheid is nadrukkelijk een speerpunt van ABN AMRO. We zijn trots dat we*

WarmCO₂ mogen financieren. Het is een project dat aantoont dat samenwerking tussen verschillende partijen zoals havenbedrijf, industrie en glastuinbouw mooie resultaten oplevert waarbij duurzaamheid, innovatie en economische groei daadwerkelijk samengaan. We hebben zeker de ambitie om meer van zulke duurzame energieprojecten te financieren.”

2.3 Aegon Bank

2.3.1 Profiel Aegon Bank

Aegon Bank is een onderdeel van de Nederlandse Aegon Groep, één van de grootste financiële instellingen ter wereld op het gebied van levensverzekeringen, pensioenen en beleggingen. In Nederland biedt Aegon bancaire diensten aan via Aegon Bank.

Eind 2009 had Aegon Groep circa 28.000 medewerkers in dienst verspreid over meer dan twintig landen in Europa, Noord- en Zuid-Amerika en Azië. De Aegon Groep telde ongeveer 40 miljoen klanten en had een balanstotaal van € 298,6 miljard.¹⁶ Aegon Bank had eind 2008 een balanstotaal van € 5,1 miljard. Hiervan was € 4,6 miljard ingelegd door spaarders.¹⁷

2.3.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

Aegon Bank is een spaarbank voor particulieren en begeeft zich niet op het gebied van de commerciële kredietverlening, waaronder bijvoorbeeld projectfinanciering. Aegon Bank heeft in de periode 2007-2009 daarom geen geormerkte leningen verstrekt aan de elektriciteitssector.¹⁸

B. Bedrijfsfinanciering

Aegon Bank is een spaarbank voor particulieren en begeeft zich niet op het gebied van de commerciële kredietverlening, waaronder bijvoorbeeld bedrijfsfinanciering. Aegon Bank heeft in de periode 2007-2009 daarom geen algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitssector.¹⁹

C. Beleggingen voor eigen rekening

Aegon Bank heeft in de periode 2007-2009 voor € 23,6 miljoen belegd in obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1. Van dit bedrag heeft € 2,5 miljoen betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking.²⁰

In Tabel 4 zijn voor Aegon Bank per investeringscategorie samengevat de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitssector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen.

Tabel 4 Elektriciteitsinvesteringen Aegon Bank

Investeringscategorie	Investerings in duurzame elektriciteit	Investerings in de totale elektriciteitssector	Verhouding duurzaam/totaal
Projectfinanciering	–	–	–
Bedrijfsfinanciering	–	–	–
Beleggingen voor eigen rekening	€ 2,5 miljoen	€ 23,6 miljoen	11%
Totaal	€ 2,5 miljoen	€ 23,6 miljoen	11%

2.3.3 Reactie Aegon Bank

Aegon Bank heeft geen reactie op het concept rapport gegeven.

2.4 ASN Bank

2.4.1 Profiel ASN Bank

ASN Bank is een Nederlandse bank die wil bijdragen aan de bevordering van een duurzame samenleving. ASN Bank is onderdeel van het Nederlandse bank- en verzekeringsconcern SNS Reaal, maar wordt apart behandeld van SNS Bank (zie paragraaf 2.10), omdat de ASN Bank zelfstandig als bank opereert. Ze heeft een eigen bankvergunning en bepaalt als zelfstandige bank haar investeringsbeleid.

ASN Bank had eind 2009 bijna 90 medewerkers en 480.000 klanten in Nederland. Het balanstotaal bedroeg € 6,7 miljard, waarvan € 6,3 miljard bestond uit spaartegoeden.²¹

2.4.2 Investeringscategorien in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

ASN Bank heeft - grotendeels via haar Groenprojectenfonds - in de periode 2007-2009 voor € 114,3 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Er zijn geen geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.²²

B. Bedrijfsfinanciering

ASN Bank heeft in de periode 2007-2009 geen algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.²³

C. Beleggingen voor eigen rekening

ASN Bank heeft in de periode 2007-2009 niet belegd in aandelen of obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.²⁴

In Tabel 5 zijn voor ASN Bank per investeringscategorie samengevat de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitsector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen.

Tabel 5 Elektriciteitsinvesteringen ASN Bank

Investeringscategorie	Investeringscategorien in duurzame elektriciteit	Investeringscategorien in de totale elektriciteitsector	Verhouding duurzaam/totaal
Projectfinanciering	€ 114,3 miljoen	€ 114,3 miljoen	100%
Bedrijfsfinanciering	—	—	—
Beleggingen voor eigen rekening	—	—	—
Totaal	€ 114,3 miljoen	€ 114,3 miljoen	100%

2.4.3 Reactie ASN Bank

Dit praktijkonderzoek van de Eerlijke Bankwijzer naar investeringen in duurzame energie weerspiegelt een van de manieren waarop de ASN Bank haar klimaatbeleid invult. Met haar klimaatbeleid wil de bank de uitstoot van broeikasgassen beperken. Een belangrijk onderdeel van dit beleid is investering in duurzame energiebronnen als zon en wind, en afzien van investering in fossiele energie voor de opwekking van elektriciteit. De elektriciteitsproductie is wereldwijd namelijk verantwoordelijk voor een kwart van de totale uitstoot aan broeikasgassen.

Om ook de overige driekwart van deze uitstoot aan te pakken, moet er nog veel meer gebeuren. Daarom investeert de ASN Bank bijvoorbeeld in energiebesparing en in energiezuinige technieken, zoals grootschalige koude-warmteopslag en warmtepompen. Ook belegt zij in staatsobligaties van landen die weinig broeikasgassen uitstoten of juist veel investeren in duurzame energie, zoals Duitsland en Spanje.

Daarbij komt dat wie belegt in een van de drie aandelenfondsen van de ASN Bank, verantwoordelijk is voor 30 tot 60% minder broeikasgassen per geïnvesteerde euro dan bij een gangbare investering. Deze fondsen voldoen al ruim aan de Kyoto-doelstelling van 5,2% minder uitstoot in 2012 ten opzichte van 1990 ([lees meer](#)).

Om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen is niet alleen verduurzaming van de elektriciteitsproductie nodig, maar ook van veel andere sectoren. Sectoren als cementproductie, transport, veeteelt, landbouw, woningbouw en bosbeheer moeten een bijdrage leveren om het veilige niveau van 90% emissiereductie in 2050 te kunnen realiseren. Het beleggingsbeleid van de ASN Bank voor het klimaat speelt daarop in. Dit beleid is beschreven in de [Issuepaper Klimaat](#).

2.5 Fortis Bank Nederland

2.5.1 Profiel Fortis Bank Nederland

Fortis Bank Nederland was tot 3 oktober 2008 onderdeel van Fortis Groep, een Belgisch-Nederlandse bank en verzekeraar die in 1990 ontstond uit een fusie tussen verzekeraar AMEV, bank VSB en - iets later - de Belgische AG Groep. Op die datum kwamen de Nederlandse bank- en verzekeringsactiviteiten volledig in eigendom van de Nederlandse staat. Fortis Bank Nederland is sindsdien een zelfstandige organisatie en heeft geen formele relatie meer met het beursgenoteerde Fortis.²⁵

In november 2008 maakte de Nederlandse overheid bekend dat zij ernaar streeft om Fortis Bank Nederland te integreren met ABN AMRO Nederland.²⁶ In februari 2009 werd een transitieteam benoemd dat plannen gaat maken voor de integratie van de twee banken.²⁷ Deze integratie zal in 2010 definitief doorgang vinden. Vanaf april 2010 zullen kantoren van Fortis en ABN AMRO worden samengevoegd en zal de naam Fortis Bank Nederland geleidelijk uit het straatbeeld verdwijnen. Een juridische fusie tussen de twee banken staat gepland voor de tweede helft van 2010. Het merendeel van de integratie zal naar verwachting in 2012 zijn afgerond.²⁸

Fortis Bank Nederland is een internationale financiële dienstverlener. Zij heeft een breed aanbod van producten en diensten aan particuliere, zakelijke en institutionele klanten in Nederland en daarbuiten. De hoofdactiviteiten zijn Retail Banking, Private Banking, Commercial Banking en Merchant Banking. De Private Banking activiteiten worden uitgevoerd onder de merknaam 'MeesPierson'.

Aan het eind van 2009 had Fortis Bank Nederland ruim 8.800 medewerkers, waarvan ongeveer 80% werkzaam in Nederland. De bank heeft circa 160 vestigingen in 25 andere landen in Europa, Noord-Amerika, Zuid-Amerika en Azië en bedient hiermee ruim 2,1 miljoen klanten en meer dan 50.000 kleine en middelgrote ondernemingen. Het balanstotaal had eind 2009 een omvang van € 189,8 miljard, waarvan € 61,4 miljard spaartegoeden betrof.²⁹

2.5.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

Fortis Bank Nederland heeft in de periode 2007-2009 voor € 152,9 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Daarnaast heeft Fortis Bank Nederland in de periode 2007-2009 voor € 177,5 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.³⁰

B. Bedrijfsfinanciering

Fortis Bank Nederland heeft in de periode 2007-2009 voor € 1,3 miljoen aan algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1. Hiervan heeft € 0,3 miljoen betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking.³¹

C. Beleggingen voor eigen rekening

Fortis Bank Nederland heeft in de periode 2007-2009 niet belegd in aandelen of obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.³²

In Tabel 6 zijn voor Fortis Bank Nederland per investeringscategorie samengevat de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitsector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen.

Tabel 6 Elektriciteitsinvesteringen Fortis Bank Nederland

Investeringscategorie	Investerings in duurzame elektriciteit	Investerings in de totale elektriciteitsector	Verhouding duurzaam/totaal
Projectfinanciering	€ 152,9 miljoen	€ 330,4 miljoen	46%
Bedrijfsfinanciering	€ 0,3 miljoen	€ 1,3 miljoen	24%
Beleggingen voor eigen rekening	–	–	–
Totaal	€ 153,2 miljoen	€ 331,7 miljoen	46%

2.5.3 Reactie Fortis Bank Nederland

Vanaf 1 april 2010 zijn ABN AMRO en Fortis Bank Nederland ondergebracht in één holding, ABN AMRO Group NV. In de tweede helft van 2010 zullen ABN AMRO en Fortis Bank Nederland fuseren tot één bank. Tot die tijd werken beide banken binnen de holding nog als zelfstandige banken. Daar waar dit mogelijk is zullen de banken al gezamenlijk optreden. Duurzaamheid is zo'n terrein waar samen wordt opgetrokken. Deze reactie geldt dan ook voor ABN AMRO en Fortis Bank Nederland gezamenlijk.

ABN AMRO en Fortis Bank Nederland ondersteunen gezamenlijk het praktijkonderzoek van de Eerlijke Bankwijzer naar duurzame elektriciteitsopwekking.

De wijzigingen die zich de afgelopen jaren binnen ABN AMRO en Fortis Bank Nederland hebben voorgedaan, hebben ook gevolgen gehad voor de (duurzame) energieportefeuille van beide banken. ABN AMRO heeft zich in de periode 2007-2009 via haar dochters ABN AMRO Groenbank en Amstel Lease toegelegd op projectfinanciering voor duurzame elektriciteitsopwekking. In dezelfde periode heeft ABN AMRO geen corporate loans aan energiebedrijven vertrekt en geen aandelen of obligaties voor eigen rekening aangehouden. Fortis Bank Nederland heeft in de periode 2007-2009 zowel corporate loans als projectfinanciering voor duurzame elektriciteitsopwekking verstrekt. Ook Fortis Bank Nederland heeft in de onderzoeksperiode geen aandelen of obligaties voor eigen rekening aangehouden.

We zijn niet ontevreden over de resultaten van het praktijkonderzoek. Binnen onze duurzaamheidsstrategie is het faciliteren van de transitie naar een duurzame en zuinige economie een van de speerpunten. We doen dan ook wat in ons vermogen ligt om projecten en infrastructuur voor duurzame energie (en energiebesparing) te financieren. We hopen hiermee een bijdrage te kunnen leveren aan het bereiken van de doelstellingen voor duurzame energie die in Nederland en in Europees verband zijn vastgesteld. Hiervoor is samenwerking tussen de verschillende stakeholders - overheid, bedrijfsleven, financiële instellingen - van groot belang.

Een goed voorbeeld van dit laatste is WarmCO₂, een grootschalig duurzaam energieproject dat ABN AMRO in 2009 met 25 miljoen euro heeft gefinancierd. Bij de ondertekening van die financiering gaf Joop Wijn, die binnen ABN AMRO verantwoordelijk is voor zakelijke relaties, aan: *“Duurzaamheid is nadrukkelijk een speerpunt van ABN AMRO. We zijn trots dat we WarmCO₂ mogen financieren. Het is een project dat aantoont dat samenwerking tussen verschillende partijen zoals havenbedrijf, industrie en glastuinbouw mooie resultaten oplevert waarbij duurzaamheid, innovatie en economische groei daadwerkelijk samengaan. We hebben zeker de ambitie om meer van zulke duurzame energieprojecten te financieren.”*

2.6 Friesland Bank

2.6.1 Profiel Friesland Bank

De Friesland Bank is een zelfstandige Nederlandse bank, bijna een eeuw geleden ontstaan als financier van zuivelcoöperaties. Vanuit die achtergrond is Friesland Bank gegroeid tot een bank die vooral diensten verleent aan Friese bedrijven en particulieren. Sinds de jaren negentig breidt Friesland Bank haar werkgebied langzaam uit buiten Friesland.³³

Eind 2009 had Friesland Bank 950 medewerkers verspreid over 23 kantoren in Nederland. De bank had een balanstotaal van € 11,0 miljard, waarvan € 5,5 miljard afkomstig was van spaargelden en tegoeden op betaalrekeningen.³⁴

2.6.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

Friesland Bank heeft in de periode 2007-2009 voor € 10,0 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Er zijn geen geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.³⁵

B. Bedrijfsfinanciering

Friesland Bank heeft in de periode 2007-2009 geen algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.³⁶

C. Beleggingen voor eigen rekening

Friesland Bank heeft in de periode 2007-2009 voor € 31,5 miljoen belegd in obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1. Van dit bedrag heeft € 5,2 miljoen betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking.³⁷

In Tabel 7 zijn voor Friesland Bank per investeringscategorie samengevat de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitsector, en de hieruit voortvloeiende verhoudingen.

Tabel 7 Elektriciteitsinvesteringen Friesland Bank

Investeringscategorie	Investeringen in duurzame elektriciteit	Investeringen in de totale elektriciteitsector	Verhouding duurzaam/totaal
Projectfinanciering	€ 10,0 miljoen	€ 10,0 miljoen	100%
Bedrijfsfinanciering	–	–	–
Beleggingen voor eigen rekening	€ 5,2 miljoen	€ 31,5 miljoen	17%
Totaal	€ 15,2 miljoen	€ 41,5 miljoen	37%

2.6.3 Reactie Friesland Bank

Friesland Bank heeft geen reactie op het concept rapport gegeven.

2.7 ING Bank

2.7.1 Profiel ING Bank

ING Bank is een onderdeel van ING Groep, een wereldwijde financiële instelling van Nederlandse origine die diensten levert op het gebied van bankieren, beleggen, levensverzekeringen en pensioenen. ING Groep heeft meer dan 85 miljoen klanten in Europa, Noord-Amerika, Latijns Amerika, Azië en Australië: particulieren, kleine en middelgrote bedrijven, grote ondernemingen, instellingen en overheden.

Eind 2009 had ING Groep ruim 107.000 medewerkers. Het balanstotaal van de groep bedroeg € 1.164 miljard.³⁸ ING Bank had eind 2009 een balanstotaal van € 882,1 miljard, waarvan € 477,6 miljard afkomstig was van spaargelden en tegoeden op betaalrekeningen.³⁹

2.7.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

ING Bank heeft in de periode 2007-2009 voor € 625,0 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Daarnaast heeft ING Bank in de periode 2007-2009 voor € 2,1 miljard aan geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.⁴⁰

B. Bedrijfsfinanciering

ING Bank heeft in de periode 2007-2009 voor € 1,1 miljard aan algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1. Hiervan heeft € 275 miljoen betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking.⁴¹

C. Beleggingen voor eigen rekening

In de periode 2007-2009 zijn de beleggingen van ING Bank in obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1, met € 123,0 miljoen afgenomen. Hiervan heeft € 40,2 miljoen betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking.⁴²

In Tabel 8 zijn voor ING Bank per investeringscategorie samengevat de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitsector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen.

Tabel 8 Elektriciteitsinvesteringen ING Bank

Investeringscategorie	Investeringen in duurzame elektriciteit	Investeringen in de totale elektriciteitsector	Verhouding duurzaam/totaal
Projectfinanciering	€ 715,0 miljoen	€ 2.790,0 miljoen	26%
Bedrijfsfinanciering	€ 275,0 miljoen	€ 1.089,0 miljoen	25%
Beleggingen voor eigen rekening*	(€ 40,2 miljoen)	(€ 123,0 miljoen)	(33%)
Totaal	€ 949,8 miljoen	€ 3.756,0 miljoen	25%

* In de periode 2007-2009 zijn de beleggingen voor eigen rekening van ING Bank cumulatief afgenomen. De bedragen en het verhoudingscijfer tussen haakjes representeren derhalve een desinvestering.

2.7.3 Reactie ING Bank

ING Bank heeft geen reactie op het concept rapport gegeven.

2.8 Rabobank

2.8.1 Profiel Rabobank

De Rabobank Groep is een coöperatieve, Nederlandse bankgroep. De coöperatie is in handen van 147 zelfstandige lokale Rabobanken, die op lokaal niveau verschillende vormen van financiële dienstverlening bieden aan particulieren en bedrijven. De centrale organisatie Rabobank Nederland ondersteunt, faciliteert en adviseert de lokale Rabobanken onder meer op het gebied van de ontwikkeling van nieuwe producten en in de marktwerking. Rabobank International is het internationale bankbedrijf van de Rabobank Groep dat zich concentreert op de internationale zakelijke en particuliere bankactiviteiten.⁴³

Eind 2009 had de Rabobank Groep bijna 60.000 medewerkers, verspreid over 48 landen. De Rabobank Groep had eind 2009 een balanstotaal van € 607,7 miljard, waarvan € 286,3 miljard afkomstig was van tegoeden op spaar- en betaalrekeningen: € 279,2 miljard bij de Rabobanken en € 7,1 miljard bij Robeco Direct (zie paragraaf 2.9).⁴⁴

2.8.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

Rabobank heeft in de periode 2007-2009 voor € 909,7 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Er zijn geen geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.⁴⁵

B. Bedrijfsfinanciering

Rabobank heeft in de periode 2007-2009 voor € 223,9 miljoen aan algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1. Hiervan heeft € 13,2 miljoen betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking.⁴⁶

C. Beleggingen voor eigen rekening

Rabobank heeft in de periode 2007-2009 voor € 45,0 miljoen belegd in aandelen van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1. Dit bedrag heeft geheel betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking.⁴⁷

In Tabel 9 zijn voor Rabobank per investeringscategorie samengevat de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitsector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen.

Tabel 9 Elektriciteitsinvesteringen Rabobank

Investeringscategorie	Investeringen in duurzame elektriciteit	Investeringen in de totale elektriciteitsector	Verhouding duurzaam/totaal
Projectfinanciering	€ 909,7 miljoen	€ 909,7 miljoen	100%
Bedrijfsfinanciering	€ 13,2 miljoen	€ 223,9 miljoen	6%
Beleggingen voor eigen rekening	€ 45,0 miljoen	€ 45,0 miljoen	100%
Totaal	€ 967,9 miljoen	€ 1.178,6 miljoen	82%

2.8.3 Reactie Rabobank

Om te komen tot een sterke reductie van broeikasgassen en het terugdringen van het gebruik van fossiele brandstoffen, zal een spoedige transitie nodig zijn naar voornamelijk duurzame energiebronnen. Ook de Rabobank samen met negen andere Nederlandse banken (zie de verklaring van tien Nederlandse banken, d.d. 26 november 2009) erkent dit en richt zich dan ook op de stimulering van duurzame energie als belangrijkste energiebron voor de toekomst. Op deze wijze wil de Rabobank nadrukkelijk bijdragen aan deze ontwikkeling. Dit komt onder meer tot uiting in de betrokkenheid van de Rabobank als financier bij verschillende duurzame energieprojecten in binnen- en buitenland. Voorbeelden zijn projecten als Princes Amalia Windpark (off-shore wind project in Nederland), Belwind (off-shore wind project in België), Belfuture (rooftop solar in België), Ecopower Bonaire (on-shore wind op Bonaire) en een windmolenproject in het noorden van het district Maharashtra in India.

Ook zet de Rabobank Groep met haar kredietverlening en investeringsfondsen in op nieuwe clean tech toepassingen. Het in november 2009 door de Rabobank geïntroduceerde Dutch Greentech Fund is hiervan een goed voorbeeld. Dit fonds investeert in kansrijke Nederlandse technostarters met innovatieve technologieën of processen die de keten van grondstof tot eindproduct verduurzamen. Daarbij richt het fonds zich onder meer op duurzame energie. Het fonds hanteert strenge duurzaamheidscriteria. Rondom het fonds is een kennisnetwerk georganiseerd waarin de Rabobank, Universiteit Wageningen, de Technische Universiteit Delft en het WNF samenwerken.

Een verschuiving van fossiele energie- naar duurzame energieopwekking is essentieel om met succes klimaatverandering te beperken. Financiering van kolencentrales valt daarom buiten de strategische focus van de Rabobank, tenzij kolencentrales met duurzame biomassa worden bijgestookt of deze voorzien zijn van een systeem voor CO₂-opvang en opslag (CCS).

Om duurzame energie een forse duw te geven, is het wel van belang dat de politiek gunstige randvoorwaarden schept door een langjarige, eenduidige regeling op te zetten. De Rabobank is voorstander van het invoeren van een dergelijk systeem dat alle marktspelers de middelen en het vertrouwen geeft om fors te investeren in duurzame energieprojecten. Een wettelijke regeling waarbij duurzame energie duidelijk voorrang krijgt op het net en in de markt. Op deze wijze krijgt de markt het vertrouwen om te investeren in duurzame energietoepassingen. Duitsland is een goed voorbeeld van een land waar de overheid een langjarig instrument heeft geïntroduceerd dat de markt stimuleert te investeren in duurzame energie met een breed maatschappelijk draagvlak. Zo zou de overheid binnen de bestaande Groenregeling bijvoorbeeld een nieuwe categorie kunnen toevoegen voor bedrijven die aantoonbaar investeren in een beduidend lagere energievoetdruk en CO₂-uitstoot.

2.9 Robeco Direct

2.9.1 Profiel Robeco Direct

Robeco Direct is de spaarbank van vermogensbeheerder Robeco, een dochteronderneming van de Rabobank Groep (zie paragraaf 2.8).

Eind 2009 had Robeco ruim 1.500 medewerkers en vestigingen in vijftien landen. Het balanstotaal bedroeg € 11,1 miljard, waarvan € 7,1 miljard bestond uit tegoeden op betaal- en spaarrekeningen.⁴⁸

2.9.2 Investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

Robeco Direct is een spaarbank voor particulieren en begeeft zich niet op het gebied van de commerciële kredietverlening, waaronder bijvoorbeeld projectfinanciering. In de periode 2007-2009 heeft Robeco Direct daarom geen geormerkte leningen verstrekt aan de elektriciteitssector.⁴⁹

B. Bedrijfsfinanciering

Robeco Direct is een spaarbank voor particulieren en begeeft zich niet op het gebied van de commerciële kredietverlening, waaronder bijvoorbeeld bedrijfsfinanciering. In de periode 2007-2009 heeft Robeco Direct daarom geen algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitssector.⁵⁰

C. Beleggingen voor eigen rekening

Robeco Direct investeert voornamelijk in staatsobligaties en niet in bedrijfsobligaties. In de periode 2007-2009 heeft Robeco Direct derhalve voor slechts € 738.000 belegd in obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1. Van dit bedrag heeft € 95.900 betrekking op duurzame elektriciteitsopwekking.⁵¹

In Tabel 10 zijn voor Robeco Direct per investeringscategorie samengevat de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitssector, en de hieruit voortvloeiende verhoudingen.

Tabel 10 Elektriciteitsinvesteringen Robeco Direct

Investeringscategorie	Investerings in duurzame elektriciteit	Investerings in de totale elektriciteitsector	Verhouding duurzaam/totaal
Projectfinanciering	–	–	–
Bedrijfsfinanciering	–	–	–
Beleggingen voor eigen rekening	€ 95.900	€ 738.000	13%
Totaal	€ 95.900	€ 738.000	13%

2.9.3 Reactie Robeco Direct

Robeco Direct heeft geen reactie op het concept rapport gegeven.

2.10 SNS Bank

2.10.1 Profiel SNS Bank

SNS Bank is onderdeel van de SNS Reaal Groep, een Nederlandse financiële instelling die zich vooral richt op de Nederlandse retailmarkt, inclusief het midden- en kleinbedrijf. Het aanbod van SNS Reaal Groep bestaat uit drie kernproductgroepen: hypotheek en vastgoedfinanciering, sparen en beleggen, en verzekeren. De ASN Bank (zie paragraaf 2.4) behoort ook tot de SNS Reaal groep, maar wordt apart behandeld omdat de ASN Bank zelfstandig als bank opereert. Ze heeft een eigen bankvergunning en bepaalt als zelfstandige bank haar investeringsbeleid.

SNS Reaal Groep had eind 2009 ruim 7.500 medewerkers. Het balanstotaal van de groep bedroeg € 128,9 miljard. Alle bancaire activiteiten van de SNS Reaal Groep (inclusief SNS Bank, SNS Regio Bank en ASN Bank) vallen onder SNS Retail Bank. Deze bank had eind 2009 een balanstotaal van € 80,0 miljard, waarvan € 24,4 miljard betrekking had op spaargelden. Exclusief ASN Bank bedroeg het balanstotaal € 73,3 miljard, waarvan € 18,1 miljard spaargeld.⁵²

2.10.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

SNS Bank is beperkt actief op het gebied van projectfinanciering, maar dan vooral financiering van onroerend goed. In de periode 2007-2009 heeft deze bank daarom geen geormerkte leningen verstrekt aan de elektriciteitsector.⁵³

B. Bedrijfsfinanciering

SNS Bank verstrekt geen algemene bedrijfsfinanciering aan bedrijven en heeft in de periode 2007-2009 dan ook geen bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsector.⁵⁴

C. Beleggingen voor eigen rekening

SNS Bank heeft in de periode 2007-2009 niet belegd in aandelen of obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.⁵⁵

In Tabel 11 zijn voor SNS Bank per investeringscategorie samengevat de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitsector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen.

Tabel 11 Elektriciteitsinvesteringen SNS Bank

Investeringscategorie	Investeringen in duurzame elektriciteit	Investeringen in de totale elektriciteitsector	Verhouding duurzaam/totaal
Projectfinanciering	€ 0	€ 0	–
Bedrijfsfinanciering	€ 0	€ 0	–
Beleggingen voor eigen rekening	€ 0	€ 0	–
Totaal	€ 0	€ 0	–

2.10.3 Reactie SNS Bank

SNS Bank richt zich op consumenten en mkb in Nederland. Dit heeft als gevolg dat er geen investeringen plaatsvinden in het onderwerp van dit onderzoek, energie en duurzame energie. Financiering binnen die aandachtsgebieden betekent namelijk zo goed als altijd hypothecaire financiering: gekoppeld aan 'stenen' dus.

SNS Bank onderschrijft het belang van maatregelen tegen klimaatverandering in het algemeen en verduurzaming van de energiesector in het bijzonder. In dat kader heeft Ronald Latenstein, CEO van SNS REAAL, het moederbedrijf van SNS Bank, samen met andere CEO's van Nederlandse financiële instellingen een statement ondertekend waarin zij vragen om maatregelen tegen klimaatverandering. De banken pleitten in de verklaring bij de deelnemers aan de klimaatconferentie in Kopenhagen voor heldere afspraken over duurzame energie. Ook riepen zij de Nederlandse overheid op om gunstige voorwaarden te scheppen voor een spoedige overstap op duurzame energiebronnen.

Vanzelfsprekend hecht SNS Bank veel waarde aan Verantwoord ondernemen als onderdeel van haar bedrijfsactiviteiten, maar binnen de kaders van haar bedrijfsmodel. Dit betekent bijvoorbeeld dat Verantwoord ondernemen integraal onderdeel is van het Kredietbeleid van SNS Bank, maar dat verschillende kwetsbare sectoren per definitie geen deel uitmaken van de activiteiten van SNS Bank. Tegelijkertijd geeft SNS Bank invulling aan Verantwoord ondernemen via haar aandacht voor bepaalde klantgroepen vanuit haar historische betrokkenheid bij het bevorderen van financiële zelfredzaamheid. SNS Bank streeft er in dat kader naar bijvoorbeeld ouderen en visueel gehandicapten in staat te stellen zelfstandig te (Internet)bankieren via SNS Bank.

2.11 SNS Regio Bank

2.11.1 Profiel SNS Regio Bank

SNS Regio Bank is onderdeel van de SNS Reaal Groep, een Nederlandse financiële instelling die zich vooral richt op de Nederlandse retailmarkt, inclusief het midden- en kleinbedrijf. Het aanbod van SNS Reaal Groep bestaat uit drie kernproductgroepen: hypotheken en vastgoedfinanciering, sparen en beleggen, en verzekeren. De ASN Bank (zie paragraaf 2.4) behoort ook tot de SNS Reaal groep, maar wordt apart behandeld omdat de ASN Bank zelfstandig als bank opereert. Ze heeft een eigen bankvergunning en bepaalt als zelfstandige bank haar investeringsbeleid.

SNS Reaal Groep had eind 2009 ruim 7.500 medewerkers. Het balanstotaal van de groep bedroeg € 128,9 miljard. Alle bancaire activiteiten van de SNS Reaal Groep (inclusief SNS Bank, SNS Regio Bank en ASN Bank) vallen onder SNS Retail Bank. Deze bank had eind 2009 een balanstotaal van € 80,0 miljard, waarvan € 24,4 miljard betrekking had op spaargelden. Exclusief ASN Bank bedroeg het balanstotaal € 73,3 miljard, waarvan € 18,1 miljard spaargeld.⁵⁶

2.11.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

SNS Regio Bank is beperkt actief op het gebied van projectfinanciering, maar dan vooral financiering van onroerend goed. In de periode 2007-2009 heeft deze bank daarom geen geormerkte leningen verstrekt aan de elektriciteitssector.⁵⁷

B. Bedrijfsfinanciering

SNS Regio Bank verstrekt geen algemene bedrijfsfinanciering aan bedrijven en heeft in de periode 2007-2009 dan ook geen bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitssector.⁵⁸

C. Beleggingen voor eigen rekening

SNS Regio Bank heeft in de periode 2007-2009 niet belegd in aandelen of obligaties van de elektriciteitsbedrijven opgenomen in Bijlage 1.⁵⁹

In Tabel 12 zijn voor SNS Regio Bank per investeringscategorie samengevat de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitssector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen.

Tabel 12 Elektriciteitsinvesteringen SNS Regio Bank

Investeringscategorie	Investerings in duurzame elektriciteit	Investerings in de totale elektriciteitssector	Verhouding duurzaam/totaal
Projectfinanciering	€ 0	€ 0	–
Bedrijfsfinanciering	€ 0	€ 0	–
Beleggingen voor eigen rekening	€ 0	€ 0	–
Totaal	€ 0	€ 0	–

2.11.3 Reactie SNS Regio Bank

SNS Regio Bank richt zich op consumenten en mkb in Nederland. Dit heeft als gevolg dat er geen investeringen plaatsvinden in het onderwerp van dit onderzoek, energie en duurzame energie. Financiering binnen die aandachtsgebieden betekent namelijk zo goed als altijd hypothecaire financiering: gekoppeld aan 'stenen' dus.

SNS Regio Bank onderschrijft het belang van maatregelen tegen klimaatverandering in het algemeen en verduurzaming van de energiesector in het bijzonder. In dat kader heeft Ronald Latenstein, CEO van SNS REAAL, het moederbedrijf van SNS Regio Bank, samen met andere CEO's van Nederlandse financiële instellingen een statement ondertekend waarin zij vragen om maatregelen tegen klimaatverandering. De banken pleitten in de verklaring bij de deelnemers aan de klimaatconferentie in Kopenhagen voor heldere afspraken over duurzame energie. Ook riepen zij de Nederlandse overheid op om gunstige voorwaarden te scheppen voor een spoedige overstap op duurzame energiebronnen.

Vanzelfsprekend hecht SNS Regio Bank veel waarde aan Verantwoord ondernemen als onderdeel van haar bedrijfsactiviteiten, maar binnen de kaders van haar bedrijfsmodel. Dit betekent bijvoorbeeld dat Verantwoord ondernemen integraal onderdeel is van het Kredietbeleid van SNS Regio Bank, maar dat verschillende kwetsbare sectoren per definitie geen deel uitmaken van de activiteiten van SNS Bank. Tegelijkertijd geeft SNS Regio Bank invulling aan Verantwoord ondernemen via haar aandacht voor bepaalde klantgroepen vanuit haar historische betrokkenheid bij het bevorderen van financiële zelfredzaamheid. SNS Regio Bank streeft er in dat kader naar bijvoorbeeld ouderen en visueel gehandicapten in staat te stellen zelfstandig te (Internet)bankieren via SNS Regio Bank.

2.12 Triodos Bank

2.12.1 Profiel Triodos Bank

Triodos Bank is een zelfstandige Nederlandse bank die bedrijven, instellingen en projecten met een meerwaarde op sociaal, milieu en cultureel gebied financiert, daartoe in staat gesteld door spaarders en beleggers die kiezen voor maatschappelijk verantwoord ondernemen en een duurzame samenleving.

Triodos Bank heeft 475 medewerkers en 191.000 klanten in Nederland, België, Groot-Brittannië en Spanje. Eind 2008 bedroeg het balanstotaal € 2,4 miljard, waarvan € 2,1 miljard bestond uit goeden op spaar- en betaalrekeningen.⁶⁰

2.12.2 Investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking

A. Projectfinanciering

Triodos Bank heeft in de periode 2007-2009 voor € 599,9 miljoen aan geormerkte leningen verstrekt ten behoeve van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking. Er zijn geen geormerkte leningen verstrekt voor investeringen in niet-duurzame elektriciteitsopwekking.⁶¹

B. Bedrijfsfinanciering

Triodos Bank heeft in de periode 2007-2009 geen algemene bedrijfsleningen verstrekt aan de elektriciteitsbedrijven genoemd in Bijlage 1.⁶²

C. Beleggingen voor eigen rekening

Triodos Bank heeft in de periode 2007-2009 niet belegd in aandelen of obligaties van de elektriciteitsbedrijven genoemd in Bijlage 1.⁶³

In Tabel 13 zijn voor Triodos Bank per investeringscategorie samengevat de investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitsector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen.

Tabel 13 Elektriciteitsinvesteringen Triodos Bank

Investeringscategorie	Investerings in duurzame elektriciteit	Investerings in de totale elektriciteitsector	Verhouding duurzaam/totaal
Projectfinanciering	€ 599,9 miljoen	€ 599,9 miljoen	100%
Bedrijfsfinanciering	–	–	–
Beleggingen voor eigen rekening	–	–	–
Totaal	€ 599,9 miljoen	€ 599,9 miljoen	100%

2.12.3 Reactie Triodos Bank

Triodos Bank heeft geen reactie op het concept rapport gegeven.

2.13 Van Lanschot Bankiers

2.13.1 Profiel Van Lanschot Bankiers

Van Lanschot Bankiers is een zelfstandige Nederlandse bank die zich voornamelijk richt op vermogende particulieren en ondernemers met een vermogen van meer dan € 5 miljoen. Daarmee is Van Lanschot Bankiers een zogenaamde private banker.

Eind 2009 had Van Lanschot Bankiers ruim 2.300 medewerkers in dienst en bedroeg het balanstotaal € 21,3 miljard. Hiervan bestond € 13,4 miljard uit spaargelden.⁶⁴

2.13.2 Investerings in duurzame elektriciteitsopwekking

Van Lanschot Bankiers heeft geen gegevens voor het onderzoek aangeleverd. De investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, de investeringen in de totale elektriciteitsector en de hieruit voortvloeiende verhoudingen zijn daarom niet bekend.

2.13.3 Reactie Van Lanschot Bankiers

Van Lanschot Bankiers heeft geen reactie op het concept rapport gegeven.

Hoofdstuk 3 Ontwikkeling van investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking

3.1 Introductie

In dit hoofdstuk worden de onderzoeksuitkomsten uit Hoofdstuk 2 ten aanzien van de investeringen van Nederlandse banken in duurzame elektriciteitsopwekking in perspectief geplaatst door een bespreking van de ontwikkelingen op het gebied van investeringen in duurzame energie op mondiaal niveau (paragraaf 3.2) en in Nederland (paragraaf 3.3). In paragraaf 3.4 wordt ingegaan op toekomstige ontwikkelingen, waarbij wordt nagegaan hoeveel investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking de komende jaren bij benadering nodig zijn om de maximale mondiale temperatuurstijging te beperken tot 2°C. Deze inschatting is met name gebaseerd op scenariostudies van het International Energy Agency van de OECD.

3.2 Mondiale investeringen in duurzame energie

In juni 2009 werd door het United Nations Environment Programme (UNEP) het rapport "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2009" gepubliceerd. Dit rapport geeft een overzicht van de wereldwijde investeringen in duurzame energie gedurende de jaren 2004 tot en met 2008.

In Tabel 14 zijn deze investeringsbedragen weergegeven, onderverdeeld naar duurzame energiebron. Deze investeringsbedragen omvatten:⁶⁵

- de totale wereldwijde investeringen, dus niet alleen investeringen door banken, maar ook door overheden en het bedrijfsleven;
- alleen de zogenaamde nieuwe investeringen, dit houdt in dat transacties voortvloeiend uit fusies, overnames, herfinancieringen, etc. buiten beschouwing zijn gelaten;
- investeringen in de ontwikkeling van duurzame energietechnologie en productiemiddelen voor duurzame elektriciteitsopwekking.

In de investeringscijfers van het UNEP zijn biobrandstoffen uit voedingsgewassen ook meegeteld. Aangezien in dit onderzoek biobrandstoffen uit voedingsgewassen niet meegerekend worden als duurzame energiebron voor elektriciteitsopwekking, zijn de bedragen in Tabel 14 voor deze investeringen gecorrigeerd.

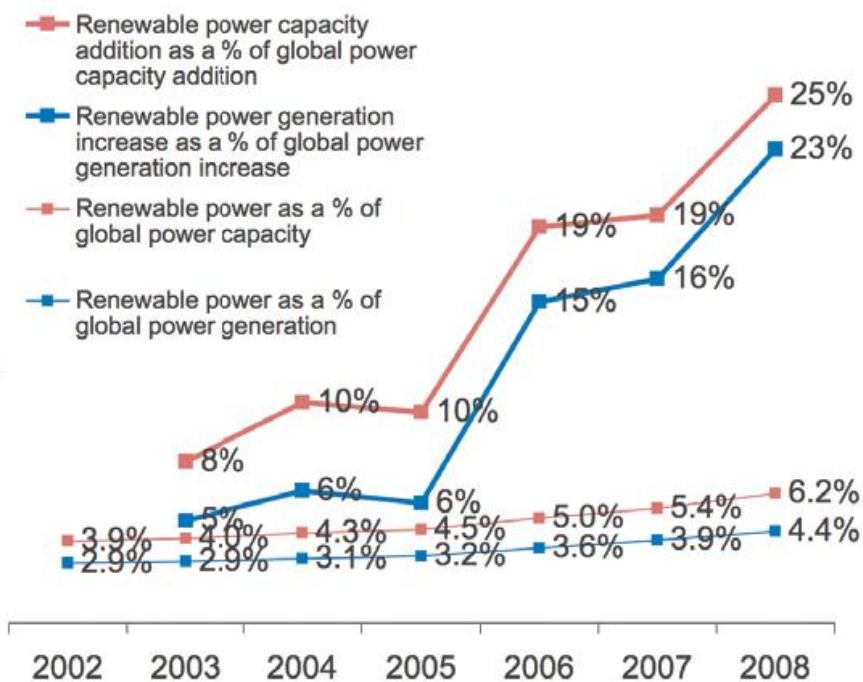
Tabel 14 Mondiale investeringen in duurzame energie (US\$ miljard)

Jaar	2004	2005	2006	2007	2008	Groei
Windenergie	10,0	19,1	25,0	51,3	51,8	418%
Zonne-energie	0,6	3,2	10,3	22,5	33,5	5483%
Biomassa	1,8	4,1	7,0	10,6	7,9	339%
Kleinschalige waterkracht	0,6	1,3	1,5	3,4	3,2	433%
Aardwarmte	0,9	0,4	1,0	0,9	2,2	144%
Overig	1,3	2,4	3,5	5,2	3,3	154%
Totaal duurzame energie	15,2	30,6	48,3	93,9	101,9	570%

Bron: United Nations Environment Programme, "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2009: Analyses of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency", *United Nations Environment Programme*, 2009.

Zoals uit Tabel 14 blijkt, namen de mondiale investeringen in duurzame energie in de afgelopen vier jaar sterk toe, waardoor het totale investeringsbedrag in 2008 bijna zeven keer zo hoog ligt als dat in 2004. De groei in 2008 ten opzichte van 2007 is echter beperkt als gevolg van met name de financiële crisis, wat vooral zichtbaar was in de tweede helft van 2008 en zich door heeft gezet in 2009. Wind- en zonne-energie blijven de duurzame energiebronnen waarin het meest wordt geïnvesteerd.⁶⁶

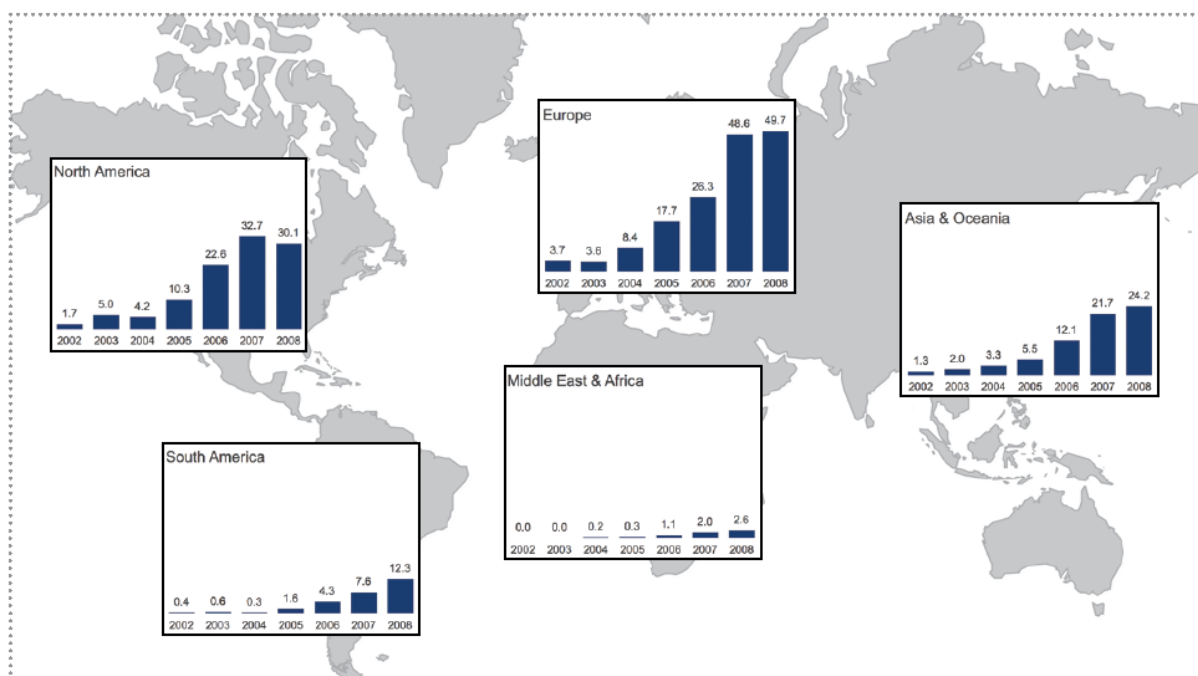
Zoals blijkt uit Figuur 1 hebben de hoge investeringen in de laatste jaren gezorgd voor een flinke toename in duurzame elektriciteitsopwekking en -capaciteit (respectievelijk 23% en 25%). In 2008 was het totale investeringsbedrag in duurzame elektriciteitscapaciteit zelfs voor het eerst hoger dan de investering in conventionele capaciteit. Ten opzichte van de totale elektriciteitssector is het aandeel duurzame elektriciteitsopwekking en -capaciteit echter nog altijd zeer beperkt (respectievelijk 4,4% en 6,2%). De voornaamste reden hiervoor is de lange levensduur van bestaande, niet-duurzame capaciteit waardoor het enige tijd zal duren voordat duurzame energiebronnen een substantieel deel uitmaken van de elektriciteitsmix.⁶⁷

Figuur 1. Duurzame elektriciteitsopwekking en -capaciteit ten opzichte van wereldwijde elektriciteitsopwekking en -capaciteit

In de periode 2004 tot en met 2008 was Europa steeds de belangrijkste regio voor investeringen in duurzame energiebronnen - met een aandeel van 40 tot 50% van de totale jaarlijkse investeringen - gevolgd door Noord-Amerika en Azië. Binnen Europa neemt vooral Spanje een groot deel van de investeringen voor haar rekening, terwijl de groei in Azië aan China en India is toe te wijzen.⁶⁸

Figuur 2 geeft een overzicht van de wereldwijde investeringen in duurzame energie in de jaren 2002 tot en met 2008, onderverdeeld naar regio. Deze bedragen hebben betrekking op de totale wereldwijde investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking, echter wederom inclusief de investeringen in biobrandstoffen uit voedingsgewassen. De bedragen in Figuur 2 moeten daarom ook naar beneden worden gecorrigeerd naar de bedragen zoals weergegeven in Tabel 14.⁶⁹

Figuur 2. Investerings in duurzame energie naar regio

3.3 Nederlandse investeringen in duurzame energie

3.3.1 Ontwikkeling productiecapaciteit

Betrouwbare cijfers over de ontwikkeling van de Nederlandse investeringen in duurzame elektriciteitsproductie zijn niet voor handen. Maar de cijfers met betrekking tot het resultaat van deze investeringen - de groei in de duurzame elektriciteitsproductiecapaciteit - spreken boekdelen.

Nederland blijft achter bij de wereldwijde groei van duurzame elektriciteitsopwekking en -capaciteit, zoals weergegeven in Figuur 1. Uit Tabel 15 blijkt dat tussen 1999 en 2009 het geïnstalleerd windenergievermogen in Nederland weliswaar vervijfvoudigde, maar dat de groei in de Europese Unie als geheel veel hoger lag (+ 673%). In landen als Italië, Duitsland, Spanje, Frankrijk en de Groot-Brittannië lag de groei beduidend hoger. Als windenergieproducent is Nederland gezakt van plaats 4 naar plaats 8 in Europa, en landen als Zweden, Ierland, Griekenland en Oostenrijk lijken Nederland binnenkort ook te gaan passeren.

Tabel 15 Windenergie: geïnstalleerd vermogen in de Europese Unie (MW)

EU-lidstaat	1999	2009	Groei
Duitsland	4.442	25.777	480%
Spanje	1.812	19.149	957%
Italië	277	4.850	1651%
Frankrijk	25	4.492	17868%
Groot-Brittannië	362	4.051	1019%
Portugal	61	3.535	5695%
Denemarken	1.771	3.465	96%
Nederland	433	2.229	415%

EU-lidstaat	1999	2009	Groei
Zweden	220	1.560	609%
Ierland	74	1.260	1603%
Griekenland	112	1.087	871%
Oostenrijk	34	995	2826%
Overig	55	2.317	4113%
Totaal EU	9.678	74.767	673%

Bron: EWEA, "Cumulative installed capacity per EU Member State 1998 - 2009 (MW)",
EWEA, April 2010.

De ontwikkeling van de productiecapaciteit voor (fotovoltaïsche) zonne-energie in de Europese Unie laat hetzelfde beeld zien. Tussen 2002 en 2009 groeide de totale productiecapaciteit in de EU met bijna 4000%, van 392 MW naar 15.861 MW (zie Tabel 16). Nederland blijft hier ver bij achter en heeft het laagste groeitempo van alle lidstaten, slechts +142% in zeven jaar. In 2002 was Nederland in Europa de een-na-grootste producent van zonne-energie in de EU, maar in 2009 is Nederland afgezakt naar de achtste plaats – ver achter Duitsland, Spanje en Italië, maar ook op gepaste afstand van Tsjechië en België.

Tabel 16 Productiecapaciteit fotovoltaïsche energie in de EU (MWp)

Land	2002	2009	Groei (%)
Duitsland	277,6	9.830,3	3441%
Spanje	20,4	3.520,1	17155%
Italië	22,0	1.032,4	4593%
Tsjechië	0,5	465,9	93080%
België	0,7	363,0	51757%
Frankrijk	17,1	289,3	1592%
Portugal	1,7	102,2	5912%
Nederland	26,3	63,6	142%
Griekenland	2,4	55,0	2192%
Oostenrijk	10,3	37,5	264%
Overig	13,2	101,9	672%
Totaal EU	392,2	15.861,2	3944%

Bron: Eur'ObservER, "Photovoltaic Energy Barometer", Eur'ObservER, April 2004 en
April 2010.

Hoewel precieze cijfers over de Nederlandse investeringen in duurzame energie en duurzame elektriciteitsopwekking niet bekend zijn, spreken bovenstaande gegevens voor zich: de Nederlandse investeringen blijven achter bij de ontwikkelingen elders in Europa.

3.3.2 Het Nederlandse investeringsklimaat

De afgelopen twee jaar groeiden ook in andere landen binnen en buiten Europa de investeringen in duurzame energie minder snel dan in de jaren daarvoor (zie Tabel 14). De mondiale economische crisis, terughoudendheid van banken bij het verstrekken van kredieten en lage olieprijsen verklaren dit lagere groeitempo. Maar in Nederland ligt de groei van de duurzame energie-investeringen structureel lager dan in veel andere Europese en niet-Europese, en dat niet alleen de laatste twee jaar. Er is dus een andere, specifieke

Nederlandse reden waarom hier de investeringen in duurzame energie zo achter blijven. Dat Nederland een relatief dichtbevolkt land is waar moeilijk onomstreden locaties voor windenergie te vinden zijn, is zeker niet uniek voor Nederland. De langdurige procedures die doorlopen moeten worden, worden door deskundigen ook niet als het belangrijkste obstakel gezien. De vingers wijzen meestal in één richting: die van de overheid. Het stimuleringsbeleid voor duurzame energie is volgens de critici niet krachtig genoeg, kent blinde vlekken en wordt veel te vaak gewijzigd.

Hoewel deze kritiek al jaren werd geuit, werd de Milieukwaliteit Elektriciteitsproductie regeling (MEP) in 2006 toch van de ene dag op de andere afgeschaft. Investeringsplannen waar al veel tijd en energie in was geïnvesteerd konden de prullenbak in en het wantrouwen bij veel ondernemers en investeerders werd versterkt. De MEP werd een jaar later vervangen door de regeling voor Stimulering Duurzame Energieproductie (SDE), die uit een opslag op niet-duurzame elektriciteit gefinancierd wordt. Maar ook de SDE biedt die volgens de organisatie van duurzame energieproducenten in Nederland - de stichting Duurzame Energie (DE) Koepel - niet de stabiele basis die nodig is om de groei van duurzame energie in Nederland te bewerkstelligen. DE Koepel noemt de SDE een tombola.⁷⁰ Zo was de inschrijving voor bedrijven die in fotovoltaïsche zonne-energie willen investeren - die in april 2009 van start ging - binnen enkele dagen vier maal overschreven.⁷¹ De onzekerheid die daardoor ontstond maakt bedrijven huiverig voor de noodzakelijke voorinvesteringen.

In februari 2009 publiceerde de organisatie van duurzame energieproducenten in Nederland, de stichting Duurzame Energie (DE) Koepel, de resultaten bekend van een enquête waaruit bleek dat 75% van de duurzame energiebedrijven in Nederland het vertrouwen in de overheid kwijt was.⁷²

In maart 2009 constateerde accountantskantoor PriceWaterhouseCoopers (PWC) dat Nederland bij de vijf slechtst presterende EU-lidstaten behoort, als het gaat om het aandeel van duurzame energie in de energiemix. In een vergelijkend onderzoek zocht PWC naar de oorzaken. Het bureau kwam tot de conclusie dat de inzet van directe beleidsmaatregelen van doorslaggevend belang is bij de groei van duurzame energie. Het Duitse model wordt daarbij als voorbeeld genoemd: een langlopend, vast *feed-in* tarief voor iedere producent van duurzame energie, dat is gebaseerd op vergoeding van geleverd vermogen, geen limiet kent en wordt gefinancierd uit de opbrengst van alle elektriciteitsverkopen in Duitsland. Dit systeem biedt investeerders in duurzame energie de benodigde zekerheid op de lange termijn.⁷³

Ook de instelling van een garantiefonds door de overheid wordt door verschillende deskundigen genoemd. Terwijl de landelijke overheid op dit punt niets onderneemt, lanceerde de provincie Utrecht in april 2009 wel een Garantiefonds Energie. Bedrijven die investeren in groene energie, moeten vaak meer geld uittrekken dan wanneer ze zouden investeren in fossiele energie. De provincie gaat garant staan voor deze extra kosten bij het aanvragen van leningen.⁷⁴

In november 2009 bevestigde een vergelijkend onderzoek van het Wereld Natuur Fonds naar het duurzame energiebeleid in verschillende Europese landen dat consistente overheidssteun de meest belangrijke factor is voor een succesvolle ontwikkeling van de duurzame energiemarkt. De overheid moet voldoende randvoorwaarden creëren om investeringen in duurzame energie minder risicovol te maken.⁷⁵

Ook de tien grootste Nederlandse banken onderschrijven deze visie. Op aandringen van de Eerlijke Bankwijzer schreven zij in november 2009 een klimaatstatement waarin zij de Nederlandse overheid verzoeken om reële en werkbare voorwaarden te scheppen om duurzame energie in Nederland krachtig te stimuleren. De banken spreken zich verder uit voor het invoeren van een langjarig, eenduidig (wettelijk) systeem dat alle marktspelers de middelen en het vertrouwen geeft om fors te investeren in duurzame energieprojecten.⁷⁶

Ondanks deze verschillende oproepen voor een consistent overheidsbeleid, deed demissionair minister Van der Hoeven van Economische Zaken eind maart 2010 het tegenovergestelde. Kort na de val van het kabinet-Balkenende IV viel zij haar eigen beleid van de afgelopen jaren in een ingezonden stuk in de Volkskrant af: "De subsidies op duurzame energie kosten de overheid miljarden euro's en maken bedrijven lui." Volgens duurzame energiebedrijven en politici bevestigen deze uitspraken van Van der Hoeven dat het overheidsbeleid onbetrouwbaar is en brachten zij opnieuw schade toe aan het toch al broze investeringsklimaat voor duurzame energie in Nederland.⁷⁷

3.4 Benodigde investeringen in duurzame energie

3.4.1 Mondiale investeringen

De wereldwijde energiebehoefte zal de komende jaren sterk toenemen. Een scenariostudie die het International Energy Agency (IEA) in december 2008 publiceerde, voorspelde dat gedurende 2006-2030 de vraag naar energie zal stijgen met 1,6% per jaar van 11.730 Mtoe (miljoen ton olie-equivalent) naar 17.014 Mtoe (een totale stijging van 45%). In de periode 2007-2030 zal volgens het IEA een totale investering van US\$ 26.300 miljard nodig zijn om in deze behoefte te voorzien. Dit bedrag omvat ook de benodigde investeringen in de winning van olie, kolen, gas, etc.⁷⁸

Van dit totale bedrag is volgens het IEA US\$ 13.600 miljard benodigd voor de elektriciteitssector, namelijk US\$ 6.800 miljard voor de opwekking van elektriciteit en US\$ 6.800 miljard voor transmissie en distributie. Van de benodigde US\$ 6.800 miljard voor elektriciteitsopwekking zal in het zogenaamde *Reference Scenario* volgens het IEA tot 2030 US\$ 3.300 miljard worden geïnvesteerd in duurzame energiebronnen (zie Tabel 17). Het IEA heeft de berekeningen voor het Reference Scenario gebaseerd op bestaand beleid op het gebied van energiezekerheid en klimaatverandering. Met mogelijke of voorgenomen initiatieven is geen rekening gehouden.⁷⁹

Het Reference Scenario gaat gepaard met een stijging van de CO₂-uitstoot met 45% en daarmee een gemiddelde temperatuurstijging van meer dan 2°C. Algemeen wordt aanvaard dat een dergelijke temperatuurstijging vanwege de grote, onomkeerbare effecten op het klimaat onwenselijk is.

Investeringen in duurzame energie kunnen een belangrijke rol spelen bij het beperken van de mondiale temperatuurstijging. Daarom heeft het IEA twee scenario's ontwikkeld: het *550 Policy Scenario* wat gelijk staat aan een mondiale temperatuurstijging van ongeveer 3°C, en het *450 Policy Scenario* wat gelijk staat aan een mondiale temperatuurstijging van ongeveer 2°C.⁸⁰ Dit laatste scenario ligt in lijn met de maximale temperatuurstijging die volgens het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) nog beheersbaar is.⁸¹

Beide scenario's vereisen flinke additionele investeringen in low-carbon energiebronnen ten opzichte van het Reference Scenario, zoals weergegeven in Tabel 17.

Tabel 17 IEA-scenario's mondiale energie-investeringen 2007-2030

	Benodigde investering in energie	Waarvan in de opwekking van elektriciteit	Waarvan opgewekt met <i>low-carbon</i> energiebronnen
Reference Scenario	US\$ 26.300 miljard ⁸²	US\$ 6.800 miljard ⁸³	US\$ 3.300 miljard ⁸⁴
550 Policy Scenario	US\$ 30.400 miljard ⁸⁵	US\$ 8.000 miljard ⁸⁶	US\$ 4.500 miljard ⁸⁷
450 Policy Scenario	US\$ 35.500 miljard ⁸⁸	US\$ 10.400 miljard ⁸⁹	US\$ 6.900 miljard ⁹⁰

Bron: International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, 2008

De additionele investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking volgens de 550 en 450 Policy Scenarios (respectievelijk US\$ 1.200 miljard en US\$ 3.600 miljard) bevatten naast investeringen in elektriciteit opgewekt met duurzame energiebronnen, zoals gedefinieerd in de onderzoeksmethodologie van de Eerlijke Bankwijzer, ook investeringen in nucleaire energie en CO₂-opvang en -opslagtechnologie (CCS). Een gedetailleerde onderverdeling van de investeringskosten per techniek is in de IEA-studie niet gegeven, maar we kunnen er vanuit gaan dat de IEA voor het opstellen van haar scenario's heeft gekozen voor de goedkoopste technologieën waarmee de doelstelling van het betreffende scenario bereikt kan worden. Om dus hetzelfde doel te bereiken met alleen duurzame energiebronnen, zoals gedefinieerd in paragraaf 1.5.1, zal het gevergd investeringsniveau waarschijnlijk hoger moeten liggen. De in Tabel 17 genoemde investeringsbedragen kunnen dus als minimaal noodzakelijk worden beschouwd.

Op basis van deze IEA-scenario's concluderen we dat, om de noodzakelijke CO₂-reducties te bereiken, het investeringspatroon volgens het 450 Policy Scenario gevolgd zal moeten worden. Dit betekent dat in de periode 2007 tot en met 2030 minimaal 66%⁹¹ van de mondiale investeringen in elektriciteitsopwekking betrekking moet hebben op investeringen in elektriciteitsopwekking met duurzame bronnen.

3.4.2 Rol van Nederlandse banken

Wereldwijd moet minimaal 66% van de mondiale investeringen in elektriciteitsopwekking betrekking hebben op investeringen in elektriciteitsopwekking met duurzame bronnen. Wat betekent dit voor de investeringen van Nederlandse banken?

Ten eerste is van belang dat het genoemde percentage (66%) betrekking heeft op alle mondiale investeringen, door alle betrokken partijen - overheden, bedrijven, banken en anderen - samen. Het is de verantwoordelijkheid van al deze groepen gezamenlijk om dit mondiale percentage te halen. Uiteraard kan om allerlei redenen beargumenteerd worden dat van de ene groep een hoger percentage mag worden verwacht dan van de andere, waarmee een lager percentage van een andere groep kan worden gecompenseerd. Maar de mogelijkheden daarvoor zijn beperkt, omdat uiteraard geen enkele groep meer dan 100% in duurzame elektriciteit kan investeren. Voor een andere groep - zoals de banken - zou dus wellicht een iets lager percentage dan 66% voldoende kunnen zijn - maar veel lager lijkt niet realistisch.

Ten tweede is van belang dat de meeste van de door de Eerlijke Bankwijzer onderzochte banken grotendeels of geheel op Nederland gericht zijn, althans voor wat betreft project- en bedrijfsfinanciering. De mogelijkheden van deze banken om hun investeringen in duurzame energie op te voeren worden daarom mede bepaald door het investeringsklimaat voor duurzame energie in Nederland, wat - zoals in paragraaf 3.3 besproken - minder goed is dat in veel andere landen. Dat betekent dat er in Nederland minder duurzame energiebedrijven en -projecten zijn waar banken in kunnen investeren.

Maar banken zijn daar zeker niet geheel van afhankelijk, want om de verhouding tussen hun investeringen in duurzame elektriciteit en al hun investeringen in de elektriciteitssector te beïnvloeden kunnen zij ook hun investeringen in niet-duurzame elektriciteit verminderen. Dat laatste geeft een duidelijk signaal af aan bedrijven en overheden: het wordt moeilijker om niet-duurzame elektriciteitsproductie te realiseren. En buiten de elektriciteitssector zijn er genoeg zinvolle en winstgevendende investeringsmogelijkheden, in energiebesparing, duurzaam transport, duurzame woningbouw, etc.

Bovendien geldt de Nederlandse oriëntatie van de Nederlandse banken niet voor hun beleggingen. Veel banken beleggen een deel van hun middelen (zie Tabel 2). Daarbij gaat het soms alleen om staatsobligaties, maar vaak ook om aandelen en bedrijfsobligaties, uitgegeven door bedrijven in binnen- en buitenland. Het Nederlandse investeringsklimaat speelt geen bij het aandeel dat belegt wordt in duurzame elektriciteitsopwekking dan ook geen rol.

3.4.3 Vervolgonderzoek

De Projectgroep Eerlijke Bankwijzer zal de komende twee jaar een meetlat ontwikkelen om te beoordelen of de Nederlandse banken voldoende investeren in duurzame elektriciteitsopwekking (in absolute zin en als percentage van hun totale investeringen in de elektriciteitssector). Hierbij zal het in paragraaf 3.4.1 genoemde percentage van 66% over de periode 2007-2030 richtinggevend zijn. In grote lijnen mag van de Nederlandse banken - net als van andere partijen - worden verwacht dat in de periode 2007-2030 minimaal 66% van hun investeringen in de elektriciteitssector bestaan uit investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking.

In de komende twee jaar zal door de projectgroep Eerlijke Bankwijzer een meetlat worden uitgewerkt om te bepalen of de Nederlandse banken voldoende doen om dit gemiddelde percentage over de periode 2007-2030 te halen. Bij het vervolgonderzoek in 2012 zullen de banken flink op weg moeten zijn, wat betreft het aandeel van hun investeringen in duurzame elektriciteitsopwekking ten opzichte van hun totale investeringen in de elektriciteitssector, om deze lange termijn doelstelling te bereiken. Uiteraard zal daarbij meegewogen worden hoe het Nederlandse investeringsklimaat zich ontwikkelt, voor zover dat relevant is voor de mogelijkheden voor Nederlandse banken om in duurzame elektriciteitsopwekking te investeren. De meetlat zal worden afgerond voordat over twee jaar dit onderzoek zal worden herhaald. Anders dan bij de nulmeting in dit onderzoek, zullen in het vervolgonderzoek de investeringen van de banken in duurzame elektriciteitsopwekking - met behulp van de nog te ontwikkelen meetlat - expliciet worden vergeleken en beoordeeld.

Bijlage 1 Elektriciteitsbedrijven

Als bijlage bij deze methodologie is een lijst opgesteld van elektriciteitsbedrijven die voldoen aan de definitie uit paragraaf 1.5.2. Van ieder bedrijf is het percentage duurzame elektriciteit en overige elektriciteit aangegeven. In paragraaf 1.5.3 en 1.5.4 wordt uitgelegd hoe deze percentages zijn berekend.

Bedrijf	Land	Soort duurzame elektriciteit	Percentage duurzame elektriciteit	Percentage overige elektriciteit
3S Swiss Solar Systems	Zwitserland	Zon	100%	0%
A2A	Italië	Water	27%	73%
AAER	Canada	Wind	100%	0%
ABB	Zwitserland	Zon, afval, waterkracht	1%	18%
Abengoa	Spanje	Zon	2%	27%
Acciona	Spanje	Zon, wind	14%	0%
Actelios	Italië	Afval, zon	100%	0%
AE&E Austria	Oostenrijk	N.v.t.	0%	100%
Akeena Solar	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Aleo Solar	Duitsland	Zon	100%	0%
Alpiq Holding	Zwitserland	Water	47%	53%
Alstom	Frankrijk	Water	1%	50%
American Superconductor (AMSC)	Verenigde Staten	Wind	76%	24%
Americas Wind Energy (AWE)	Canada	Wind	100%	0%
Ansaldo Caldaie (SOFINTER)	Italië	Afval	1%	100%
Apollo Solar Energy	China	Zon	100%	0%
Applied Solar (vroeger: Open Energy Corporation)	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Areva	Frankrijk	Wind	1%	85%
Ascent Solar Technologies	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Atlantic Wind and Solar	Verenigde Staten	Zon, wind	100%	0%
Ausra	Frankrijk	Zon	100%	0%
Biosolar	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Boralex	Canada	Wind, hout, waterkracht	96%	4%
Bosch Solar Energy	Duitsland	Zon	100%	0%
Broadwind Energy	Verenigde Staten	Wind	100%	0%
BWE	Denemarken	N.v.t.	0%	100%
Canadian Hydro Developers	Canada	Wind, hout, waterkracht	100%	0%
Canadian Solar	Canada	Zon	100%	0%

Bedrijf	Land	Soort duurzame elektriciteit	Percentage duurzame elektriciteit	Percentage overige elektriciteit
Carmanah Technologies	Canada	Zon	100%	0%
Catch the Wind	Canada	Wind	100%	0%
Caterpillar	Verenigde Staten	N.v.t.	0%	32%
Centrica	Groot-Brittannië	Wind	8%	92%
CentroSolar	Duitsland	Zon	100%	0%
Centrotherm Photovoltaics	Duitsland	Zon	100%	0%
CEZ Group	Tsjechië	Water	16%	84%
China Nuvo Solar Energy	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
China Singyes Solar Technologies	China	Zon	100%	0%
China Solar and Clean Energy Solutions	China	Zon	100%	0%
China Solar Energy Holdings	China	Zon	100%	0%
China Sunergy	China	Zon	100%	0%
China Wind Energy	China	Wind	100%	0%
China Wind Power International	Canada	Wind	100%	0%
China Wind Systems	China	Wind	100%	0%
China Windpower Group	China	Wind	100%	0%
Clear Skies Solar	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Clipper Windpower	Groot-Brittannië	Wind	100%	0%
Clyde Bergemann	Duitsland	Afval	5%	95%
CMI Heat Recovery Group	België	N.v.t.	0%	100%
Colexon Energy (vroeger Reinecke + Pohl Sun Energy)	Duitsland	Zon	100%	0%
Conergy	Duitsland	Zon, wind	100%	0%
Crownbutte Wind Power	Verenigde Staten	Wind	100%	0%
DayStar Technologies	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
DelSolar	Taiwan	Zon	100%	0%
Delta	Nederland	Zon, wind	9%	56%
Dominion Resources	Verenigde Staten	Water, wind, afval	3%	97%
Doosan Babcock	Groot-Brittannië	Afval	5%	25%
Drax Group	Groot-Brittannië	N.v.t.	0%	100%
Dresser Rand	Verenigde Staten	N.v.t.	0%	100%
Duke Energy	Verenigde Staten	Water, wind	11%	89%
Dyesol	Australië	Zon	100%	0%
E-Ton Solar	Taiwan	Zon	100%	0%
E.ON	Duitsland	Water, wind	13%	87%

Bedrijf	Land	Soort duurzame elektriciteit	Percentage duurzame elektriciteit	Percentage overige elektriciteit
EarthFirst Canada	Canada	Wind	100%	0%
Econcern	Nederland	Wind, zon	80%	0%
EDF	Frankrijk	Water, zon, aardwarmte	19%	81%
EDF Energies Nouvelles	Frankrijk	Wind, zon, waterkracht	91%	9%
Edison	Italië	Water, wind	17%	83%
Edison International	Verenigde Staten	Water, wind	11%	89%
EDP	Portugal	Waterkracht, afval	39%	61%
EDP Renováveis	Spanje	Wind	100%	0%
Electrabel	België	Water, wind, afval	3%	97%
Electron Solar Energy	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
ENBW	Duitsland	Water, wind, zon	23%	77%
Endesa	Spanje	Water, wind	12%	88%
Enea Capital Group	Polen	Water, wind	2%	98%
Eneco	Nederland	Wind, zon, afval, waterkracht	24%	76%
Enel	Italië	Water, wind	20%	80%
Energiedienst Holding	Zwitserland	Waterkracht	59%	41%
Energy Conversion Devices (ECD Ovonic)	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Entech Solar	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
EnviroMission	Australië	Zon	100%	0%
EPOD Solar	Australië	Zon	100%	0%
ESAG Energy Solar	Zwitserland	Zon	100%	0%
EuroTrust	Denemarken	Wind	100%	0%
Evergreen Solar	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
EVN	Oostenrijk	Water, wind	19%	79%
Evolution Solar	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Finavera Renewables	Canada	Wind	100%	0%
First Solar	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Florida Power & Light	Verenigde Staten	Wind, zon, waterkracht	16%	84%
Fluor Corporation	Verenigde Staten	Zon, wind, aardwarmte	1%	8%
Fortum	Finland	Water	33%	67%
Foster Wheeler Energia	Zwitserland	Zon	5%	95%
Gamesa Corporación	Spanje	Wind	100%	0%

Bedrijf	Land	Soort duurzame elektriciteit	Percentage duurzame elektriciteit	Percentage overige elektriciteit
Tecnológica				
GDF Suez	Frankrijk	Water, wind	21%	79%
GE	Verenigde Staten	Wind	4%	22%
GEA Energietechnik	Duitsland	N.v.t.	0%	100%
Genysis Wind AG	Zwitserland	Wind	100%	0%
Gintech Energy Corporation	Taiwan	Zon	100%	0%
GiraSolar	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Global Wind	Verenigde Staten	Wind	100%	0%
Good Energy Group	Groot-Brittannië	Wind, zon	100%	0%
Green Wind Energy	Denemarken	Wind	100%	0%
GT Solar	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
GWS Technologies	Verenigde Staten	Zon, wind	100%	0%
Hansen Transmissions	België	Wind	85%	0%
Helix Wind	Verenigde Staten	Wind	100%	0%
Hera Group			64%	36%
Hitachi	Japan	Zon	1%	28%
Howden Group	Groot-Brittannië	N.v.t.	0%	10%
Iberdrola	Spain	Wind	20%	80%
Iberdrola Renovables	Spanje	Wind, zon, hout, waterkracht	100%	0%
ICP Solar Technologies	Canada	Zon	100%	0%
Indowind Energy	India	Wind	100%	0%
Innergex Renewable Energy	Canada	Wind, waterkracht	100%	0%
International Power			4%	96%
J-Power (Electric Power Development Co)	Japan		50%	50%
JA Solar	China	Zon	100%	0%
Japan Wind Development	Japan	Wind	100%	0%
Jetion Solar	China	Zon	100%	0%
Juhl Wind	Verenigde Staten	Wind	100%	0%
Kedco	Ierland	Hout, afval, zon	100%	0%
Keewatin Windpower Corp	Canada	Wind	100%	0%
LDK Solar	China	Zon	100%	0%
Leipziger Solarpark	Duitsland	Zon	100%	0%
LGC Skyrota Wind Energy	Canada	Wind	100%	0%
Low Carbon Accelerator Fund	Groot-Brittannië	Wind, zon	50%	0%
Magaldi Power	Italië	N.v.t.	0%	90%

Bedrijf	Land	Soort duurzame elektriciteit	Percentage duurzame elektriciteit	Percentage overige elektriciteit
MAN	Duitsland	N.v.t.	0%	7%
Market Vectors Solar Energy	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Mass Megawatts Wind Power	Verenigde Staten	Wind	100%	0%
MVV Energie	Duitsland	Afval	18%	72%
NaiKun Wind Energy Group	Canada	Wind	100%	0%
National Wind Solutions / National Clean Fuels	Verenigde Staten	Wind	100%	0%
Navajo Wind	Verenigde Staten	Wind	100%	0%
NEM	Nederland	Zon	5%	95%
Neo Solar Power (NSP)	Taiwan	Zon	100%	0%
Nevada Geothermal Power	Canada	Aardwarmte	100%	0%
New Zealand Windfarms	Nieuw-Zeeland	Wind	100%	0%
Next Era Energy	Verenigde Staten	Wind	41%	59%
Nooter/Eriksen	Italië	N.v.t.	0%	100%
Nordex	Duitsland	Wind	100%	0%
Novera Energy	Groot-Brittannië	Wind, waterkracht	43%	57%
NUON	Nederland	Water, wind	10%	90%
Ormat Technologies	Verenigde Staten	Aardwarmte	75%	25%
P2 Solar	Canada	Zon	100%	0%
Payom Solar	Duitsland	Zon	100%	0%
PG&E	Verenigde Staten	Wind, zon	14%	86%
Phoenix Solar	Duitsland	Zon	100%	0%
Photovoltaic Solar Cells	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Plambeck Neue Energien / PNE Wind	Duitsland	Wind	100%	0%
Polaris Geothermal	Canada	Aardwarmte	100%	0%
Polska Grupa Energetyczna	Polen	N.v.t.	0%	100%
Premier Power Renewable Energy	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Public Power Corporation	Griekenland	Water, wind	26%	74%
PV Crystalox Solar	Groot-Brittannië	Zon	100%	0%
Q-Cells	Duitsland	Zon	100%	0%
Raetia Energie	Zwitserland	Waterkracht, wind	49%	51%
Real Goods Solar	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
REC	Noorwegen	Zon	100%	0%
ReneSola	China	Zon	100%	0%
Renewable Energy Generation	Groot-Brittannië	Wind	100%	0%

Bedrijf	Land	Soort duurzame elektriciteit	Percentage duurzame elektriciteit	Percentage overige elektriciteit
Renewable Energy Holdings (REH)	Groot-Brittannië	Wind	100%	0%
Renewagy	Denemarken	Zon	100%	0%
REpower Systems	Duitsland	Wind	100%	0%
Rolls-Royce	Groot-Brittannië	N.v.t.	0%	9%
Run of River Power (ROR Power)	Canada	Waterkracht	100%	0%
RWE	Duitsland	Wind	1%	99%
S.A.G. Solarstrom	Duitsland	Zon	100%	0%
Sanyo	Japan	Zon	10%	0%
Saras	Italië	Wind	12%	88%
Schneider Electric	Frankrijk	N.v.t.	0%	10%
Second Solar	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
SES Solar	Canada	Zon	100%	0%
Shear Wind	Canada	Wind	100%	0%
Shenzhen Topraysolar	China	Zon	100%	0%
Siemens	Duitsland	Wind	4%	29%
SMA Solar Technology	Duitsland	Zon, wind	100%	0%
Solar 18	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Solar A/S	Denemarken	Zon	100%	0%
Solar Energy Initiatives	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Solar Enertech	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Solar Integrated Technologies	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Solar Millennium	Duitsland	Zon	100%	0%
Solar Night Industries	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Solar Power	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Solar Thin Films	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Solar-Fabrik	Duitsland	Zon	100%	0%
Solar2 AG	Duitsland	Zon	100%	0%
Solarfun Power Holdings	China	Zon	100%	0%
Solargen Energy	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Solargiga Energy	Hong Kong	Zon	100%	0%
Solargy Systems	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Solarhybrid	Duitsland	Zon	100%	0%
Solaria Energia y Medio Ambiente	Spanje	Zon	100%	0%
Solarparc	Duitsland	Zon	100%	0%
Solartech Energy	Taiwan	Zon	100%	0%

Bedrijf	Land	Soort duurzame elektriciteit	Percentage duurzame elektriciteit	Percentage overige elektriciteit
Solarvalue	Duitsland	Zon	100%	0%
SolarWorld	Duitsland	Zon	100%	0%
Solco	Australië	Zon	100%	0%
Solon	Duitsland	Zon	100%	0%
Sonne + Wind Beteiligungen	Duitsland	Zon, wind	100%	0%
Southern Company	Verenigde Staten	Water	1%	99%
SSE (Scottish & Southern Energy)	Groot-Brittannië	Water	14%	86%
STF	Italië	N.v.t.	0%	100%
Strategeco Solar SA (Eneovia)	Frankrijk	Zon	100%	0%
SunPower	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Sunrise Solar	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
SunTech Power	China	Zon	100%	0%
Sunways	Duitsland	Zon	100%	0%
Suzlon Energy	India	Wind	100%	0%
Tauris Solar	Duitsland	Zon	100%	0%
Tauron Group	Polen	Water	2%	98%
TEPCO	Japan		7%	93%
TGI Solar Power Group	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Theolia	Frankrijk	Wind	100%	0%
TLT-Turbo	Duitsland	N.v.t.	0%	10%
Trendsetter Solar Products	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Trina Solar	China	Zon	100%	0%
TrustPower	Nieuw-Zeeland	Waterkracht, wind	100%	0%
Tynsolar	Taiwan	Zon	100%	0%
Universal Solar Technology	China	Zon	100%	0%
Vattenfall	Zweden	Water, wind	34%	66%
Vestas Wind Systems	Denemarken	Wind	100%	0%
Viosolar	Germany	Zon	100%	0%
Viridis Clean Energy Group	Australië	Wind	48%	52%
Voltaia	Frankrijk	Wind, zon, waterkracht	57%	43%
Welwind Energy International	Canada	Wind	100%	0%
Western Geopower	Canada	Aardwarmte	100%	0%
Western Wind Energy	Canada	Wind	100%	0%
Wind Energy America	Verenigde Staten	Wind	100%	0%
Wind Works Power	Canada	Wind	100%	0%

Bedrijf	Land	Soort duurzame elektriciteit	Percentage duurzame elektriciteit	Percentage overige elektriciteit
Windflow Technology	Nieuw-Zeeland	Wind	100%	0%
Xinjiang Goldwind Science & Technology	China	Wind	100%	0%
XsunX	Verenigde Staten	Zon	100%	0%
Yangden Solar	Hong Kong	Zon	100%	0%
Yingli	China	Zon	100%	0%

Bijlage 2 Literatuurverwijzingen

- 1 Centraal Bureau voor de Statistiek, "Standaard Bedrijfsindeling 2008 – Structuur", *Centraal Bureau voor de Statistiek*, Juli 2008.
- 2 SenterNovem, "Groen beleggen", *Website SenterNovem*, Bezocht in september 2009.
- 3 In de Eerlijke Bankwijzer worden twaalf banken beoordeeld, maar omdat het in dit onderzoek gaat om de activiteiten van het hele concern op het gebied van duurzame energie, worden Rabobank en Robeco Bank gezamenlijk behandeld. Dat geldt ook voor SNS Bank en SNS Regio Bank. ASN Bank wordt, hoewel het een onderdeel is van SNS Reaal, wel apart behandeld omdat deze bank een eigen beleid voert.
- 4 Joint Message from ABN AMRO, Fortis, RBS and Santander, Amsterdam, 11 oktober 2007.
- 5 The State of the Netherlands fully acquires Fortis Bank Nederland, Fortis Insurance Netherlands, Fortis Corporate Insurance and the Fortis share in ABN AMRO Holding, Persbericht Ministerie van Financiën, Den Haag, 3 oktober 2008; Fortis verklaring over transactie met de Nederlandse overheid, Persbericht Fortis, Brussel / Utrecht, 3 oktober 2008; Informatie over de nieuwe structuur van Fortis SA/NV en Fortis N.V., Persbericht Fortis, Brussel / Utrecht, 14 oktober 2008.
- 6 ABN AMRO voltooit juridische splitsing, Persbericht ABN AMRO, Amsterdam, 8 februari 2010.
- 7 Two strong insurance companies and one strong bank, Persbericht Ministerie van Financiën, Den Haag, 21 november 2008.
- 8 Benoeming Transitieteam ABN AMRO en Fortis Bank Nederland, Persbericht ABN AMRO, Amsterdam, 19 februari 2009.
- 9 Integratie particuliere klant ABN AMRO en Fortis Bank Nederland in zicht, Persbericht ABN AMRO, Amsterdam, 9 maart 2010; Jaarresultaat 2009, Persbericht Fortis Bank Nederland, Amsterdam, 4 maart 2009.
- 10 ABN AMRO Holding, "Annual Report 2009 – Dutch State acquired", *ABN AMRO Holding*, April 2010.
- 11 ABN AMRO Holding, "Annual Report 2009 – Dutch State acquired", *ABN AMRO Holding*, April 2010.
- 12 ABN AMRO Holding, "Annual Report 2009 – the new ABN AMRO Bank N.V.", *ABN AMRO Holding*, April 2010.
- 13 Gegevens aangeleverd door Y. Weidenaar, ABN AMRO Nederland, 14 april 2010.
- 14 Gegevens aangeleverd door Y. Weidenaar, ABN AMRO Nederland, 14 april 2010.
- 15 Gegevens aangeleverd door Y. Weidenaar, ABN AMRO Nederland, 14 april 2010.
- 16 Aegon Groep, "Annual Report 2009", *Aegon Groep*, Maart 2010.
- 17 Aegon Bank, "Jaarverslag 2008", *Aegon Bank*, Augustus 2009.
- 18 Gegevens aangeleverd door R. Wildeboer Schut, Aegon Bank, 13 april 2010.
- 19 Gegevens aangeleverd door R. Wildeboer Schut, Aegon Bank, 13 april 2010.
- 20 Gegevens aangeleverd door R. Wildeboer Schut, Aegon Bank, 13 april 2010.
- 21 ASN Bank, "Jaarverslag 2009", *ASN Bank*, Maart 2010.
- 22 Gegevens aangeleverd door M. Smid, ASN Bank, 13 april 2010.
- 23 Gegevens aangeleverd door M. Smid, ASN Bank, 13 april 2010.
- 24 Gegevens aangeleverd door M. Smid, ASN Bank, 13 april 2010.
- 25 The State of the Netherlands fully acquires Fortis Bank Nederland, Fortis Insurance Netherlands, Fortis Corporate Insurance and the Fortis share in ABN AMRO Holding, Persbericht Ministerie van Financiën, Den Haag, 3 oktober 2008; Fortis verklaring over transactie met de Nederlandse overheid, Persbericht Fortis, Brussel / Utrecht, 3 oktober 2008; Informatie over de nieuwe structuur van Fortis SA/NV en Fortis N.V., Persbericht Fortis, Brussel / Utrecht, 14 oktober 2008.
- 26 Two strong insurance companies and one strong bank, Persbericht Ministerie van Financiën, Den Haag, 21 november 2008.
- 27 Benoeming Transitieteam ABN AMRO en Fortis Bank Nederland, Persbericht ABN AMRO, Amsterdam, 19 februari 2009.

- 28 Integratie particuliere klant ABN AMRO en Fortis Bank Nederland in zicht, Persbericht ABN AMRO, Amsterdam, 9 maart 2010; Jaarresultaat 2009, Persbericht Fortis Bank Nederland, Amsterdam, 4 maart 2009.
- 29 Fortis Bank Nederland, "Annual Report 2009", *Fortis Bank Nederland*, Maart 2010.
- 30 Gegevens aangeleverd door D. Harleman, Fortis Bank Nederland, 16 april 2010.
- 31 Gegevens aangeleverd door D. Harleman, Fortis Bank Nederland, 16 april 2010.
- 32 Gegevens aangeleverd door D. Harleman, Fortis Bank Nederland, 16 april 2010.
- 33 Friesland Bank, "Over ons", *Website Friesland Bank*, Bezocht in april 2010.
- 34 Gegevens aangeleverd door R. Verdam, Friesland Bank, 4 mei 2010.
- 35 Gegevens aangeleverd door R. Verdam, Friesland Bank, 19 april 2010.
- 36 Gegevens aangeleverd door R. Verdam, Friesland Bank, 19 april 2010.
- 37 Gegevens aangeleverd door R. Verdam, Friesland Bank, 19 april 2010.
- 38 ING Groep, "Jaarverslag 2009", *ING Groep*, April 2010.
- 39 ING Bank, "Annual Report 2009", *ING Bank*, Maart 2010.
- 40 Gegevens aangeleverd door A. Cohen Stuart, ING Bank, 14 april 2010.
- 41 Gegevens aangeleverd door A. Cohen Stuart, ING Bank, 22 april 2010.
- 42 Gegevens aangeleverd door A. Cohen Stuart, ING Bank, 14 april 2010.
- 43 Rabobank Groep, "Organisatie", *Website Rabobank Groep*, Bezocht in april 2010.
- 44 Rabobank Groep, "Geconsolideerde jaarrekening 2009", *Rabobank Groep*, April 2010.
- 45 Gegevens aangeleverd door P. Noorman, Rabobank, 13 april 2010.
- 46 Gegevens aangeleverd door P. Noorman, Rabobank, 29 april 2010.
- 47 Gegevens aangeleverd door P. Noorman, Rabobank, 13 april 2010.
- 48 Robeco Groep, "Annual Report 2009", *Robeco Groep*, April 2010.
- 49 Gegevens aangeleverd door R. Florisson, Robeco Direct, 14 april 2010.
- 50 Gegevens aangeleverd door R. Florisson, Robeco Direct, 14 april 2010.
- 51 Gegevens aangeleverd door R. Florisson, Robeco Direct, 14 april 2010.
- 52 SNS Reaal, "Jaarverslag 2009", *SNS Reaal*, Maart 2010; ASN Bank, "Jaarverslag 2009", *ASN Bank*, Maart 2010.
- 53 Gegevens aangeleverd door R. Kroes, SNS Bank, 13 april 2010.
- 54 Gegevens aangeleverd door R. Kroes, SNS Bank, 13 april 2010.
- 55 Gegevens aangeleverd door R. Kroes, SNS Bank, 13 april 2010.
- 56 SNS Reaal, "Jaarverslag 2009", *SNS Reaal*, Maart 2010; ASN Bank, "Jaarverslag 2009", *ASN Bank*, Maart 2010.
- 57 Gegevens aangeleverd door R. Kroes, SNS Bank, 13 april 2010.
- 58 Gegevens aangeleverd door R. Kroes, SNS Bank, 13 april 2010.
- 59 Gegevens aangeleverd door R. Kroes, SNS Bank, 13 april 2010.
- 60 Triodos Bank, "Jaarverslag 2008", *Triodos Bank*, April 2010.
- 61 Gegevens aangeleverd door T. Steiner, Triodos Bank, 13 april 2010.
- 62 Gegevens aangeleverd door T. Steiner, Triodos Bank, 13 april 2010.
- 63 Gegevens aangeleverd door T. Steiner, Triodos Bank, 13 april 2010.
- 64 Van Lanschot Bankiers, "Jaarverslag 2009", *Van Lanschot Bankiers*, April 2010.

- 65 United Nations Environment Programme, "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2009: Analyses of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency", *United Nations Environment Programme*, 2009.
- 66 United Nations Environment Programme, "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2009: Analyses of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency", *United Nations Environment Programme*, 2009.
- 67 United Nations Environment Programme, "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2009: Analyses of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency", *United Nations Environment Programme*, 2009.
- 68 United Nations Environment Programme, "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2009: Analyses of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency", *United Nations Environment Programme*, 2009.
- 69 United Nations Environment Programme, "Global Trends in Sustainable Energy Investment 2009: Analyses of Trends and Issues in the Financing of Renewable Energy and Energy Efficiency", *United Nations Environment Programme*, 2009.
- 70 Uit een interview met Monique J. van Eijkelenburg, Manager Public Affairs DE Koepel, dinsdag 14 april 2009.
- 71 De Volkskrant, "Potje voor zonnepanelen alweer leeg", *De Volkskrant*, 11 april 2009.
- 72 DE Koepel, "75% Nederlandse DE bedrijven mist vertrouwen DE-beleid kabinet", *DE Koepel*, 27 februari 2009; DE Koepel, "1-meting duurzame energie (kredietcrisis sde/2009); hoofdrapportage", *Direct Research*, 27 februari 2009; Van Agt, J., "75% van de Nederlands Duurzame Energie bedrijven is vertrouwen kwijt in duurzame energiebeleid kabinet", *Olino Duurzame Energie*, 28 februari 2009.
- 73 PriceWaterhouseCoopers, "Crisis or not, renewable energy is hot - to reap the rewards, governments and compagnies should act now", *PriceWaterhouseCoopers*, Maart 2009.
- 74 P+, "Garantiefonds Utrecht voor toepassen groene energie", *P+*, 12 april 2009; Provincie Utrecht, "Garantiefonds energie", *Provincie Utrecht*, 1 april 2009. (http://www.provincie-utrecht.nl/prvutr/internet/milieu.nsf/all/DEK_energie_Garantiefonds_Energie?opendocument)
- 75 Wereld Natuur Fonds, "Clean Economy, Living Planet: Building strong clean energy technology industries", *Wereld Natuur Fonds*, November 2009.
- 76 ABN AMRO, Aegon Bank, ASN Bank, Fortis Bank Nederland, Friesland Bank, ING, Rabobank, Robeco Bank, SNS Reaal en Triodos Bank, "Nederlandse banken voor heldere afspraken duurzame energie", *ABN AMRO, Aegon Bank, ASN Bank, Fortis Bank Nederland, Friesland Bank, ING, Rabobank, Robeco Bank, SNS Reaal en Triodos Bank*, 26 november 2009.
- 77 Van der Hoeven, M., "Opinie: Subsidieer duurzame energie niet eeuwig", *De Volkskrant*, 30 maart 2010; Persson, M., "Van der Hoeven neemt afstand van eigen duurzaamheidsbeleid", *De Volkskrant*, 30 maart 2010.
- 78 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008.
- 79 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008.
- 80 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.410.
- 81 Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change - Working Group III Contribution to the Intergovernmental Panel on Climate Change Fourth Assessment Report - Summary for Policymakers, IPCC, Bangkok, 4 mei 2007.
- 82 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.88.
- 83 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.89.
- 84 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.178.
- 85 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.48.
- 86 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.483.

- 87 Om de benodigde reductie te bereiken, zullen de additionele investeringen in elektriciteitsopwekking in hun geheel betrekking moeten hebben op duurzame bronnen.
- 88 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.48.
- 89 International Energy Agency, "World Energy Outlook 2008", *International Energy Agency*, December 2008, p.488.
- 90 Om de benodigde reductie te bereiken, zullen de additionele investeringen in elektriciteitsopwekking in hun geheel betrekking moeten hebben op duurzame bronnen.
- 91 US\$ 6.900 miljard / US\$ 10.400 miljard